

KELETNÉMET INTEGRÁCIÓ: ÁLL MÉG A BELNÉMET FAL?

**Jelige:
DOW903**

Budapest
2021. április 27.
2021

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	A német egység kérdései.....	5
2. 1.	Külön utakon.....	5
2.2.	Az „egy német nemzet, egy német állam” felfogástól a „két német nemzet, két német állam” felfogásig.....	8
2.3.	„Összenőtt, ami összetartozik”	11
3.	Gazdasági jellegű eltérések	15
3.1.	Bérek, munkanélküliség, vállalatok	15
3.2.	A Keleti-tenger, mint a fordulat legnagyobb turisztikai nyertese	18
3.3.	Felzárkózás az oktatásban, lemaradás a kutatásban	19
3.4.	Demográfia és a gazdaság összefüggései	19
4.	Osszik, vesszik: Van még különbség?	21
4.1.	Osszi, mint etnikum?	21
4. 2.	Mentalitásbeli különbségek.....	24
4. 2. 1.	Osszik, mint másodrendű polgárok?.....	24
4. 2. 2.	Nyafogó keletiek és beképzelt nyugatiak?	28
5.	Csalódottság, mint a politikai szélsőségek támogatottságának háttere	32
5.1.	A demokrácia kudarca?	33
5.2.	Az AfD, mint új keleti regionális párt	35
5. 3.	Az AfD árnyékában a szélsőbaloldal?	37
5.4.	„Az AfD nem a Die Linke, a Die Linke pedig nem az AfD.”	38
6.	Konklúzió.....	39
	Irodalomjegyzék.....	41

1. Bevezetés

Németország 1949-es kettészakadása „a német nyilvánosság által máig drasztikusan alábecsült” hatást fejtett ki, tartós „szétfejlődéshez” vezetett a nyugati tartományok és az újraegyesített ország nagyjából egyharmadát kitevő keleti tartományok között. A hidegháborút világszerte lezáró események közül a békében végbement német „fordulat” volt az a meghatározó folyamat, amely sok más nemzet számára követendő példaként szolgált. Az 1990-es években az „Aufbau Ost”, vagyis a keleti újjáépítési program keretében különféle, jórészt gazdasági intézkedések segítettek az addig izolált, lemaradt tartományok felzárkóztatását. Harminc évvel később teljesen lezártnak tekinthető az összeolvadás?

A szövetségi kormány éves jelentései az egység és a keleti újjáépítés állapotáról sok előrelépést mutatnak. Azonban a fal leomlását követően előtörtek olyan problémák is, amelyekkel senki nem számolt: a keletnémetek eufóriáját hamar beárnyékolta a megvalósíthatatlan elképzelésekből eredő csalódottság. A nyugat-európai civilizáció eredményei, amelyekre a megosztottság idején a keletnémetek nagy része törekedett, hirtelen elvesztették varázsukat.

Habár a fal fizikailag leomlott, azonban a fejekben még mindig áll, fő hipotézisem, hogy ez a keletnémet integráció legnagyobb akadálya. Az öt új tartomány lassú gazdasági felzárkózása csalódottsághoz, majd a bal- és jobboldali szélsőséges politikai csoportosulások magas támogatottságához vezetett. Témaválasztásom indíttatása eme jelenség hátterének megértése volt, s mivel a hidegháború németországi vetülete mindig is érdekelt, szerettem volna mélyebben elemezni a külön töltött negyven évből fakadó különbségeket.

Kutatásomban arra keresem a választ, milyen, napjainkban is érezhető különbségek akadályozzák a keletnémet integráció teljes sikerét, valamint mennyire nagy a sokat emlegetett kelet-nyugati szakadék. Célom bemutatni a megosztottság évtizedeit, illetve feltárni, az újraegyesítést követően milyen formában jelennek meg a belnémet egyenlőtlenségek.

Dolgozatomat az előbbieken megfogalmazott célnak megfelelően négy fő részre tagoltam. A történeti áttekintésben a téma időbeli és térbeli megértésének háttereként sorra veszem, hogyan alakult a külön töltött negyven év alatt a belnémet viszony, milyen nemzeti felfogást vettek alapul az eltérő társadalmi és gazdasági berendezkedés megvalósítása során. Ehhez olyan elismert történészek munkáit használtam fel, mint Németh István, illetve Heinrich August Winkler. A dolgozat harmadik részében megvizsgálom a napjainkban jelenlévő gazdasági egyenlőtlenségek mivoltát, amelynek alapjául jórészt a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai, illetve a kölni IW és a müncheni Ifo gazdaságkutató intézetek piackutatásai szolgáltak. A

negyedik fejezetben összehasonlító elemzés keretében mutatom be a keletnémet identitás kérdéskörét, a németek nemzeten belüli mentalitásbeli különbségeit. Mivel ez a rész a német lakosság gondolkodásmódját vizsgálja, reprezentatív szociológiai kutatásokat, valamint politikusok, újságírók, hétköznapi emberek és különböző szakterületek kutatóinak véleményét tartalmazza. A kutatás további részeiben a politikai szélsőségek támogatottságának hátterét fejtem ki, ahol bővebben kívánok szólni a vizsgált pártok koncepciójáról is, ehhez pártprogramjaikat és politikatudományi elemzéseket felhasználva. A dolgozat elkészítésében minden fejezet esetében igénybe vettem a német Szövetségi Politikai Oktatási Ügynökség (Bundeszentrale für politische Bildung, bpb) oldalán elérhető anyagokat is.

Munkám során jórészt szekunder forrásokat használtam fel (német szakirodalmat, kutatásokat, újságcikkeket), illetve a tanulmányaim során szerzett ismereteimet. Kvalitatív módszer vizsgálatát alkalmaztam: dokumentum-, tartalom- és diskurzuselemzésből, valamint statisztikai adatok és adatbázisok vizsgálatából jött létre a dolgozat.

Fontosnak tartom tisztázni, hogy dolgozatom nem értelmezhető a regionális tudomány keretein belül, hiszen a kelet-nyugati ellentét politikatörténeti események során alakult ki, 1949 előtt az országrészek megegyező ütemben fejlődtek. Az országon belül létező differenciáltság nemcsak kelet- és nyugat-, hanem észak és délnémetek, baden-württembergiek és rajna-mentiek, hamburgiak és szászok között szintén erősen kimutatható. Ezáltal a régi és az új tartományok eltérései mértékének jelentőségét csökkenti, hogy egy ilyen nagy és heterogén országban a dialektus, a történelem és a régiók szerinti mentalitás alapján is számottevőek a különbségek. A dolgozat nem korlátozódik a Németországon belüli különbségek ábrázolására, hanem megpróbálja azonosítani a kelet-németországi nézőpontok okozati összefüggéseit, gazdasági hátterét és szociálpszichológiai mechanizmusait, s azt, mindezt mennyire lehet visszavezetni a szocializmus idejére.

Részben a körül járt jelenség vitathatósága, részben pedig maga a keletnémet identitás meglétének kérdése határolta be a vizsgálat terjedelmét. Mégis remélem, hogy ez az elemzés a német történelemmel és belső megosztottsággal foglalkozók, ez iránt érdeklődők számára egyfajta összefoglalást, iránymutatást adhat.

2. A német egység kérdései

A német kérdés, vagy a szűkebb értelemben vett Németország-kérdés, a német egység problémakomplexuma, amely az európai történelem során 1806¹ és 1990 között különféle formákban volt jelen, s Németország határai és területi rendje körül forgott csaknem két évszázadon keresztül. Az 1990-es újraegyesítéssel a német kérdés megoldottnak tekinthető, mivel Németország az Egyesült Nemzetek Szervezetének és az Európai Uniónak, a többi állammal, egyenrangú tagja. Tágabb értelemben a német egység kérdése arra irányult, hogyan lehet a kontinens javára fordítani azt az Európa szívében fekvő országot, amely a legjobb lehetőségeket kínálja a jólét és a földrész domináns helyzetének biztosítására. Ugyanakkor a többi (európai) hatalom által kontrollálni és megakadályozni abban, hogy az egész kontinenst uralma alá vonhassa. Szűkebb értelemben azonban a német kérdés alatt az 1949-1990 között szétszakított Németország nemzeti egységének kérdését értjük. Kutatásom szempontjából, a megértéshez elengedhetetlen a történeti háttér ismerete, hiszen a társadalomban tapasztalható, kelet s nyugat közötti eltérések a második világháború után felálló világrend okán alakultak ki. Így tehát számunkra a német kérdés szűkebb meghatározása bír jelentőséggel.

2. 1. Külön utakon

Németország államisága és nemzetközi jogi szuverenitása 1945 májusában a katonai kapituláció után megszűnt, ennek következtében – az első világháborútól eltérően – az a központi kormány is, amely képes lett volna a rendfenntartásra és a győztes hatalmak követeléseinek teljesítésére. 1945. június 5-én a szövetségesek kijelentették, hogy „*átveszik a legfőbb hatalmat Németországban*”, illetve azt is, hogy a német részek területi és jogi helyzetéről csak később fognak dönteni.² Ekkor külön nyilatkozatban rendelkeztek a megszállási övezetokről – amelyeket még az 1945 februárjában tartott jaltai konferencián osztottak fel³ –, ezek igazgatására, felügyeletére hozták létre az Állandó Egyeztető Bizottságot, alárendelve a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak.⁴

¹ A Német-római Császárság 16 államából konföderációként Napóleon védnöksége alatt 1806 júliusában megalakult a Rajnai Szövetség, amelyet követően az akkor regnáló II. Ferenc német-római császárnak a francia ultimátum végett le kellett mondania, így megszűnt 844 éven át fennálló birodalom. Innentől kezdve folyamatosan napirenden volt – még az 1871-es egyesítést követően is – a német egység kérdése. IN: Winkler, 2005, p. 51

² A berlini nyilatkozatok, 10. nyilatkozat IN: Almási, 1980, p. 24

³ Németh, 2004, p. 317

⁴ Az 1937. december 31-i határokat véve figyelembe. „Nagy Berlin” körzetét együttesen szállták meg, igazgatására létrehozták a Szövetségek Kormányzóhatóságát. lásd itt: A berlini nyilatkozatok, 11. Nyilatkozat a németországi megszállási övezetokről IN: Almási, 1980, p. 28

A négy megszállási övezet két külön állammá alakulása nem egyik pillanatról a másikra történt. A szuperhatalmak fokozatosan szembefordultak egymással, a hidegháború ütközőzónájává váló Németország helyzete gazdasági, s ideológiai szempontból mást jelentett Sztálinnak, és a nyugatnak egyaránt. Mind Washingtonban, mind Moszkvában tartottak az egységes Németország erejétől, a revansizmus feltámadásától, attól, hogy Európa újra a német imperializmus martalékává válik.

A megszállás és jóvátétel kérdéseiben a nagyhatalmak egymástól eltérő terveket dolgoztak ki: a franciák és a szovjetek egy gazdaságilag gyengébb, a korábbiál jóval kiszolgáltatottabb Németországot szerettek volna látni, ezzel szemben a brit és amerikai vezetés idejében felismerte: a német ipar leépítése súlyos következményekkel járna a térség szempontjából, sőt, a legyőzött országot nekik kellene eltartaniuk.⁵ Ehhez hozzájárult még a Szövetségesek eltérő Európa-képe is. Míg az ország feldarabolását a Szovjetunió a magas jóvátétel reményében vetette el, addig az Amerikai Egyesült Államok az európai biztonság – és a globális egyensúly – sarokkövét látta a német föderációs berendezkedésben.⁶ Végül a nagyhatalmak az ellentétek egyre erőteljesebb kiéleződése miatt két állam létrehozása mellett döntöttek: ha nem tudják az egészet ellenőrzésük alá vonni, akkor a másik se tehesse.

A következő négy év bizonytalanul telt a kettéválasztott országban. A keleti öt tartományban (Mecklenburg, Brandenburg, Thüringia, Szászország és Szászország-Anhalt) a szovjet vezetés megkezdte az övezet gazdasági és politikai átalakítását, amelyben nagy szerepet játszott a Moszkvából hazatért Ulbricht-csoport⁷. Berlinben engedélyezték négy párt alakítását: Németország Kommunista Pártja (KPD), Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD), Kereszténydemokrata Unió (CDU), Németország Liberális-Demokrata Pártja (LDPD). A pártok szoros kooperációja lett volna a cél, de szovjet nyomásra a kommunista és a szociáldemokrata párt 1946 tavaszán egyesült, ezáltal megszületett Németország Szociális Egységpártja, a NSZEP.⁸ Innentől kezdve folyamatos volt az államosítás, a náci-talanítás, amely összefüggött a kommunista káderpolitikával.

Mindeközben Németország másik felében a nyugati hatalmak egy parlamentáris-demokratikus állam létrehozásán dolgoztak. Az 1947 márciusában meghirdetett Truman-elv (támogatni kell

⁵ Csicsmann et al., 2014, p. 50

⁶ Németh, 2004, p. 323

⁷ A KPD megalakításában részt vevő Walter Ulbricht a nemzetszocialista rendszer idején illegalitásban vezette pártját, a 1939-ben Moszkvába emigrált. A Világéges végével 1945. április 30-án visszatért hazájába, ahol pártját újjászervezve kialakította az NDK struktúráját, NSZEP főtitkárként vezetve azt. ld. itt: *Die Ära Ulbricht*. Politik der DDR IN: Zeitclicks, elérhető itt: <https://tinyurl.com/5x3hhue6> (hozzáférés: 2021. 03. 06 20:29:30)

⁸ Németh, 2005, p. 236

a „szabad népeket”, hogy saját maguk rendelkezessenek országuk felett) Byrnes amerikai külügyminiszter 1946-os stuttgarti beszéde nyomán már az elhidegülés visszafordíthatatlanságát jelentette. A nyugati német tartományok a Truman-doktrína és a Kennan-tanulmány alapján életre hívott Marshall-tervbe történő bevonásával kilátásba helyezték egy nyugat-német állam létrehozását.⁹ Így 1948. június 7-én a SZET kimondta: a kormányzati felelősség mielőbbi átvételének érdekében a német népnek magának kell megteremtenie szerveit s szervezeteit, és lehetővé tennie a német egység helyreállítását.¹⁰ A szovjet Szokolovszkij marsall ellentétes véleményét kifejezve ekkor elhagyta a Tanácsot.¹¹ A nyugati állam létrejöttének megakadályozására irányult kísérletet Berlin pozíciója tette lehetővé a Szovjetunió számára. Június 20-án amerikai ellenőrzés alatt pénzreformot hajtottak végre – német márka, németül Deutsche Mark (továbbiakban: DM) – a nyugati szférában Berlin kivételével, azonban az erre adott ellenséges szovjet reakció¹² a június 24-ével kezdődő berlini blokádhoz vezetett.¹³ A kiéleződött feszültségek végére a négyhatalmi egyezmény tett pontot, amelyben előrevetítették a „német kérdés” megbeszélését,¹⁴ melyre 1989-ig nem került sor.

A Németországi Szövetségi Köztársaságot az 1949. május 23-án, Bonnban elfogadott alaptörvény hívta életre.¹⁵ A bonni alaptörvény (németül Grundgesetz, továbbiakban: GG) kimondta, hatálya a teljes német népre vonatkozik. A két külön német állam létének átmeneti jellegére utal az „alaptörvény” megnevezés is, hiszen ezzel hangsúlyozták a jogforrási hierarchiában elfoglalt vezető pozícióját, azonban megerősítették ideiglenes mivoltát.¹⁶ A szeptemberben, Konrad Adenauer, mint az NSZK első kancellárjának vezetésével megalakult kormány kijelentette, mivel a nyugati országrészben szabadon választott döntéshozó szerv működik, ezáltal az NSZK-t a német nép egyedüli legitim állami szervezetének tekinti – a német egység létrejöttéig. A nyugatnémet államalapítás hatására a Szovjetunió – féltve az övezetre gyakorolt befolyását – új, a weimari alkotmányra a bonninál sokkalta jobban

⁹Az 1947-ben összevont angolszász övezetek Bizónia, a hozzájuk egy évvel később csatlakozó francia felügyelet alatt álló területek egyesítéséve után Trizónia néven.

¹⁰ A Németországról szóló londoni közlemény, III. cikk IN: Almási, 1980, p. 95

¹¹ Németh, 2004, p. 344

¹² A birodalmi márka hiperinflációjától félve a szovjetek megtiltották a DM bevitelét az övezetükbe. Majd szintén pénzreformot hajtottak végre saját szektorukban és Nagy-Berlin, mire válaszul június 23-án a nyugatiak bevezették a német márkát Nyugat-Berlinben is.

¹³ Június 23-ról 24-ére virradó éjszakán Sztálinék kikapcsoltatták a nyugati városrészeket árammal ellátó erőműveket, majd műszaki nehézségekre hivatkozva lezárták Berlin határait.

¹⁴ A berlini blokád megszüntetése. Az 1949. május 4-i négyhatalmi egyezmény IN: Almási, 1980, p. 28.

¹⁵ Május 8-án fogadta el a Parlamenti Tanács a tartományi gyűlések s a három nyugati nagyhatalom támogatásával, ezzel elismerve az NSZK önállóságát. lásd itt: Németh, 2004, p. 349

¹⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Deutscher Bundestag. elérhető itt: <https://www.bundestag.de/gg> (hozzáférés: 2021-03-12 18:19:17)

támaszkodó alkotmányt dolgozott ki az általa megszállt keletnémet területen, így 1949. október 7-én megalakult a Német Demokratikus Köztársaság, az „*ellenállam*” is.¹⁷

A két német állam egyesítésének kérdése ezután még inkább előtérbe került. Negyven éven keresztül, a legutolsó pillanatig egyre lehetetlenebbnek tűnt az egységes Németország gondolata. A társadalmon belül mindkét oldalon megmaradt a vágy egy újraegyesített ország iránt, azonban a politikai élet szereplői esetében elmondható, az NSZK döntéshozói folyamatosan igyekeztek szem előtt tartani az NDK minél előbbi integrálását a demokratikus Németország égiszébe, míg a szovjet tömb tagállama rendíthetetlenül nemzetközi legitimitásának kivívásáért harcolt.

2.2. Az „*egy német nemzet, egy német állam*” felfogástól a „*két német nemzet, két német állam*” felfogásig

Adenauer már korábbi pályafutása során is az európai egység alapgondolatát osztotta, így a német kérdés megoldását a Nyugattal kötött politikai és gazdasági együttműködésben látta. Kurt Schumacher, az SPD elnöke pedig bízva a „*mágneseleméletben*” úgy fogalmazott, a politikai egység csakis a nyugati rész gazdasági vonzerejével valósulhat meg: ha a lakosság a jobb élet reményében elhagyja a keleti megszállási övezet, az NDK vezetése kénytelen lesz figyelembe venni az emberek német egység iránti vágyát – mint ismeretes, később beigazolódott az elmélet relevanciája. A nyugati zónákban már 1946 óta ellenezték a megosztottságot, így sokan bírálták Adenauer Németország-politikáját, jó példa erre a Gustav Heinemann által létrehozott Össznémet Néppárt, és a keletről – a szovjet vezetés nyomására CDU elnöki tisztségéről lemondva – nyugatra költözött Jakob Kaiser, aki az Adenauer-kormányban az össznémet kérdésekért felelt, amely tisztség később minden nyugatnémet adminisztrációban kiemelt szerepet kapott.¹⁸

Az 1950-es évek elején a megszálló hatalmak számára is egyre sürgetőbbé vált a német kérdés megoldása. A három nyugati nagyhatalom legitimálta az NSZK-t, illetve annak önrendelkezési jogát, ennél fogva az országrész az 1952. május 26-án Bonnban aláírt Németország-szerződés által visszanyerte szuverenitásának főbb területeit, de az egyezmény csak az 1955-ös NATO-csatlakozás folytán léphetett életbe – ekkor ismerte el a Szovjetunió a nyugatnémet államot. Az 1952-es szovjet békeszerződés-tervezet és az azt követő nyugati válaszjegyzékek egyértelműen

¹⁷ Benz, W. (2005). *Zwei Staatsgründungen auf deutschem Boden*. Nationalismus und Zweiter Weltkrieg IN: bpb. 23.4.2005, elérhető itt: <https://tinyurl.com/u36jt5vx> (hozzáférés: 2021-03-12 20:03:01)

¹⁸ Németh, 2004, pp. 351-354

az európai biztonság alapját látták az egységes német államban, megvalósulását tekintve más-más perspektívából. Azonban az 1954-es berlini Németország-konferencián nem sikerült a nagyhatalmaknak megegyezni, így sokáig ez tűnt az egyesítés utolsó, ámbar elszalasztott esélyének.¹⁹

Mindkét államszervezet vezetői magukat tekintették a német nép egyedüli törvényes képviselőjének. Az NDK vezető képviselői, Wilhelm Pieck és Walter Ulbricht sikertelenül próbálkoztak államuk státusának és elismerésének javításán; az NSZK ragaszkodott az egyedüli képviselő igényéhez és nemzetközi szinten a későbbi Hallstein-doktrínával érvényesítette azt.²⁰ Adenauer szövetségi kancellár mindenekelőtt arra törekedett, hogy visszaszerezze a szuverenitást és az NSZK ezzel kapcsolatos nyugati integrációját helyezte előtérbe, a német egység helyreállítása eme céloknak volt alárendelve (Westpolitik). Mindemellett 1956 januárjától megindult az országrészek felfegyverzése is.²¹

Az NDK kikiáltása után Németország keleti felében a mind rosszabbá váló életkörülmények mellett a hatalom egyre keményebben lépett fel a sztálinista mintájú társadalom kiépítése érdekében, ezzel egyidőben az NSZK-ban növekedni kezdett az életszínvonal, kiépültek a liberális demokrácia intézményei. A romló kilátások elől a keletnémetek évről évre jelentős számban távoztak – többek között a nyitott berlini határokon keresztül – Nyugatra. A szovjet vezetés a tömeges elvándorlás megállítására egyre szigorúbb rendelkezéseket hozott a kialakulóban lévő belnémet határt illetően, amelyek a berlini blokád alatt állandósultak. A berlini fal 1961-es felépítéséig az NDK csaknem 18,5 millió lakosa közül összesen 2,6 millió települt át az NSZK-ba, míg az ország összlakossága több mint 1 millió fővel csökkent. A határ lezárása előtti napokban már napi 1500–1900 menekültet regisztráltak a nyugat-berlini menekülttáborokban.²² Ennek okán az 1950-es évek közepén újjáéledő keletnémet ipar számára súlyos problémát jelentett a fiatal (és szakképzett) munkaerő tömeges kivándorlása, akik a volt NDK területét a tömeges munkanélküliség és a kilátástalanság miatt hagyták el (a nyugati tartományok így profitáltak a keletről érkező fiatal, képzett emberek bevándorlásából). A demográfiai összeomlást megelőzve a Walter Ulbricht vezette rezsim utasítására (szinte egyik

¹⁹ Németh, 2004, pp. 396-399

²⁰ A szigorú politikai irányvonal értelmében Bonn a diplomáciai kapcsolatok megszakítását helyezte kilátásba minden olyan országgal szemben, amely önálló államként ismeri el az NDK-t, mindezt Hruscsov júliusi „*két állam*” doktrínájára, valamint a Szovjetunió NDK-val kötött békeszerződésére adott válaszként. Id. itt: 1955: *Die Hallstein-Doktrin*. Das Bundesarchiv, elérhető itt: <https://tinyurl.com/bapxnkc> (hozzáférés: 2021-03-14 18:37:29)

²¹ Németh, 2004, p.637

²² Gödeke, 1994, pp. 896–899 & *Bevölkerung nach Gebietsstand*. Statistisches Bundesamt. 2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/jxf8k6ps> (hozzáférés: 2021-03-14 18:46:11)

pillanatról a másikra, a berlini lakosság hatalmas felháborodására, azonban a nyugati diplomácia számára nem meglepő módon) 1961. augusztus 13-án megépült a berlini fal, és elindult az 1378 km hosszan eltérülő belnémet határ lezárása. A berlini fal volt a valaha létezett határok közül az egyik legszigorúbban őrzött. Az NDK-ban az emigrálásnak még a kísérletét is szigorúan büntették.

Innentől kezdve, kiemelten a párizsi csúcskonferencia elmaradásától s a berlini fal felhúzásától egészen az 1970-es évek elejéig, Willy Brandt „*keleti politikájának*” előtérbe töréséig, fagyott légkör jellemezte a belnémet kapcsolatok rendszerét. A német kérdés megoldhatatlannak látszott, fokozatosan elmélyültek mind a politikai, mind a gazdasági különbségek. Bár a nyugatnémet társadalomban erőteljesen jelen volt az egység iránti vágy²³, a keleti oldalon élők nem fejezhették ki ezirányú igényeiket, tartva a megtorlástól, amelyhez az NSZEP széles ellenőrzési és besúgó rétege szolgáltatott információt. Az 1953 júniusi kelet-berlini felkelés komoly visszhangot váltott ki világszerte, Nyugat-Németországban június 17. – a német újraegyesítésig – a német egység napja lett.²⁴ Az NDK-ban jelenlévő általános elégedetlenség ezután még magasabb szintet ért el: bár a hatvanas években az országgrészt a konszolidáció jellemezte, 1967-ben új állampolgársági törvény lépett életbe, amelynek folytán az NDK többé nem ismerte el a német állampolgárság létét, csak az NDK-állampolgárságot, erősítve lakosságában a keletnémet identitást. Az NSZK ezzel szemben még mindig csak az „*egy német nemzet, két német állam*” nézetet fogadta el, azonban a szocialista rezsim vízum és útlevél bemutatásának kötelezettségét írta elő a nyugatnémet beutazók számára.²⁵ 1968 áprilisában az NDK polgárainak 94,5%-a szavazta meg az új alkotmányt, melyben megerősítették az NSZEP vezető szerepét és az NDK-t a „*német nemzet szocialista államaként*” határozták meg.²⁶

A belnémet kapcsolatok szorosan összefüggtek a nemzetközi helyzettel, különösen az amerikai-szovjet viszony alakulásával. 1973-ban az NDK-t és az NSZK-t együtt vették fel az ENSZ-be. Eddig a kapcsolatok 1969-től kezdődő javulása vezetett, amikor a szociáldemokrata nyugatnémet kancellár, Willy Brandt meghirdette az „*új keleti politikát*”, amelynek alapját az a kétségbevonhatatlan szemlélet adta, miszerint a nyugatnémet polgároknak kötelességük keleti

²³ Példaként szolgálhat a nyugatnémet szakszervezetek 1958-as határozata az egyesítésről, amelyben kiemelték: nem szabad megfélemlkezni mind a keleti, mind a nyugati országgrész polgárainak „hőn óhajtott” céljáról, mindezt pedig a számukra keletnémet munkásoktól küldött levelek erősítették meg. IN: Almási, 1980, p. 203

²⁴ Németh, 2004, p. 499

²⁵ 1967 *Staatsbürgerschaftsgesetz*. Zeitklicks. elérhető itt: <https://tinyurl.com/3vpzfkar> (hozzáférés: 2021-03-15 14:04:34)

²⁶ 1968 *Neue Verfassung*. Zeitklicks. elérhető itt: <https://tinyurl.com/38x6p559> (hozzáférés: 2021-03-15 14:10:24)

társaikkal nemzeti szolidaritást vállalniuk.²⁷ Brandt 1970-ben, mint az NSZK kancellárja először találkozott az NDK vezetőivel Erfurtban és Kasselben, ezt követően 1972. december 21-én aláírták a két német állam viszonyát normalizáló szerződést (Grundlagenvertrag), amelyben a két német állam elismerte egymást, ugyanakkor NSZK igényeinek megfelelően csak államjogi, és nem nemzetközi jogi viszony létesült.²⁸ A szövetségi kormány a korábbi keleti szerződésekhez hasonlóan, a szerződés mellett kiadott külön levélben erősítette meg a német egységre vonatkozó törekvéseit.

További szerződéses szabályzásokra törekedtek a gazdaság, a közlekedés, a környezetvédelem és a kultúra területén. A Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin közötti tranzitra vonatkozó megállapodások, amelyek a hidegháború alatt többször is neuralgikusak voltak, nagy gyakorlati jelentőséggel bírtak. Ugyanakkor a két német állam az alapszerződés preambulumban egyetértett abban, hogy a nemzet és a német állampolgárság kérdésében eltérő nézeteik vannak. Ezt több egyezmény követte az évtized folyamán, eltekintve az 1974-es, Brandt lemondása körüli zűrzavar okozta átmeneti elhidegüléstől, amelyet azonban 1976-tól újra az enyhülés váltott fel. Az új német politika kiterjesztette mindkét német állam nemzetközi cselekvési lehetőségeit, de a németek közötti viszonyban meglehetősen korlátozott sikert aratott. Kimondottan az 1975-ben aláírt Helsinkii Záróokmány folytán, az ebben elfogadott szabad utazás és költözés jogát kötelezően kellett NDK állampolgárok számára is biztosítani, így 1984. december 31-ig mintegy 35 ezer keletnémet költözhetett át legálisan az NSZK-ba.²⁹

2.3. „Összenőtt, ami összetartozik”³⁰

Gorbacsov hatalomra kerülése, az általa meghirdetett radikális reformok, valamint Helmut Kohl szövetségi kormányának folytonos német politikája – főleg a „*nyitott német kérdés*” iránti ragaszkodás³¹ – tették lehetővé Erich Honecker 1987-es hivatalos bonni látogatását. Ez a siker azonban már nem segíthetett Kelet-Németországon, mert időközben más nemzetközi és belső folyamatok teljesen aláásták a keletnémet állam társadalmi rendszerét. A NSZEP 1971-es VIII.

²⁷ „*Még ha két állam is létezik Németországban, azok nem idegenek egymástól*” – mondta Brandt 1969 októberében kormánynyilatkozatában. IN: Winkler, 2005, p. 499

²⁸ Az alapszerződésben lefektették a békés egymás mellett élés szabályait; megerősítették a köztük fennálló határok sérthetlenségét; megállapodtak, hogy a két állam egyike sem képviselheti nemzetközi téren a másikat; valamint a két állam székhelyén megnyitandó állandó képviseletek felállításáról is rendelkeztek.

²⁹ Németh, 2010, pp. 489–490 & Németh, 2004, pp. 431–436

³⁰ Willy Brandt: „*Es wächst zusammen, was zusammen gehört*”. DW. 13.12.2012, elérhető itt: <https://tinyurl.com/3cyeeskx> (hozzáférés: 2021-04-02 15:32:42)

³¹ Richard von Weizsäcker, szövetségi miniszterelnök 1989-ben így fogalmazott: „*A német kérdés addig marad nyitott, amíg a Brandenburgi kapu zárva lesz.*” IN: Winkler, 2005, p. 490

Kongresszusán megfogalmazott „*két német állam, két német nemzet*” koncepciója egyre tarthatatlanabbá vált.³²

Az NDK 1989-re a teljes pénzügyi összeomlás küszöbére került – hiszen 1981-től folyamatosan hiteleket kényszerült felvenni. A gazdasági kilátástalanság, az emberi szabadság elnyomása és a megfélemlítés, megfigyelés pártállami eredményeképpen tömegek próbáltak átjutni az NSZK-ba. A lakosság egyre magasabb számban nyújtott be kiutazási kérvényt, s a nyugatnémet külképviseleteken állandó jelleggel tartózkodó keletnémetek 1989. augusztus 31-én garanciát kaptak arra, kérvényezhetik a kiutazást a képviselő elhagyása után, amelyhez jogi tanácsadást is igényelhetnek. A keletnémetek magyarországi „nyaralásaik” alatt minél közelebb próbáltak érni az osztrák határhoz, hogy kijuthassanak a szabad világba, ahol „*össziből vesszivé*” válhattak.³³ Magyarország világtörténelmi döntést hozott: az 1989. augusztus 19-én Sopronkőhidán megrendezett A Páneurópai piknik a rendszerváltás és a német újraegyesítés emblematikus, meghatározó eseménye lett, több mint hatszáz NDK-állampolgár jutott át Ausztrián keresztül az NSZK szabad földjére. A világ kifordult a négy sarkából, az emberek pedig újra bízni és reménykedni kezdtek, senki nem akart visszatérni a Honecker-féle „*vaskalitkába*.” Németh Miklós magyar miniszterelnök augusztus 25-ei, gymninch-i látogatása során kijelentette Kohl német kancellárnak, hogy „*az NDK-s menekültek visszatoloncolásáról szó sem lehet. Megnyitjuk a határokat. Ha valami külső katonai vagy politikai erő nem kényszerít bennünket más viselkedésre, akkor nyitva tartjuk a határt az NDK-s állampolgárok előtt.*”³⁴ Ezt követően szeptember 10-én a magyar kormány lehetővé tette a keletnémet menekültek kiutazását.

Őszre az NDK-ban mindennapossá váltak, idővel százezresre duzzadtak a tüntetések, amelyeken a tömeg a reformokkal együtt a német egység megvalósítását is követelni kezdte. Az állampárt vezetése október 18-án leváltotta Erich Honeckert, majd az egész kormánynak távoznia kellett. A november 9-én megnyitott nyugatnémet határ és berlini fal határátkelőhelyeivel egy lélektani gát is leomlott. December 24-ére már helyreállt a két állam közötti szabad költözési jog.³⁵

³² Az NDK-ban úgy gondolták, a két német állam ellentétes irányú társadalmi fejlődése során nyilvánvaló lett az egységes német nemzet megszűnése. ld. itt: 1949 – 1990: *Geteiltes Deutschland und Wiedervereinigung*. Die Bundesregierung. elérhető itt: <https://tinyurl.com/2cyre64n> (hozzáférés: 2021-03-15 14:58:11)

³³ Bokros, G. (2011). „*Többet nem vagyunk Ossik!*”. Éva magazin. elérhető itt: <https://tinyurl.com/b37a7dh3> (hozzáférés: 2021-04-20 14:40:59)

³⁴ Kohl, H. (2009). *Vom Mauerfall zur Wiedervereinigung – Meine Erinnerungen*. Droemersch Verlagsanstalt Th. Knaur Nachf. GmbH & Co. KG, DE, M, 2009, p. 41

³⁵ Németh, 2005, pp. 432-433

A keletnémet konföderációs berendezkedési javaslattal szemben a nyugatnémet fél ragaszkodott Kelet-Németország történelmi országrészeinek külön-külön való csatlakozásához. Az állami (jogi) egység első lépcsőfoka az 1990. május 18-án aláírt Első Államszerződés volt, amelynek rendelkezései a pénzügyi, gazdasági és szociális unióról szóltak 1990. július 1-jei hatályba lépéssel, egyúttal megszüntetve a belnémet határon lévő ellenőrzést. Június 17-én módosították a keletnémet alkotmányt: az NDK egy szabad, demokratikus, föderatív állammá alakult át. Ezután került napirendre a két német állam politikai és közigazgatási egyesüléséről szóló Második Államszerződés ügye, azaz az NDK csatlakozása az NSZK alkotmányához és az 1952-ben megszüntetett öt tartomány visszaállítása. Az egyesítés része volt a pártrendszerek összekapcsolódása, a nyugati és a keleti területeken működő kereszténydemokrata, liberális, szociáldemokrata rokon- és testvérpártok összeolvadása.³⁶ Az ún. Egyesülési Szerződést augusztus 31-én írták alá.

A nyugatnémet jog kiterjesztésének kapcsán nemegyszer ütköztek a vélemények. Alapvetően a GG 146. cikke a következőképpen szólt 1990-ig tartó módosításáig: *„Ez az alaptörvény érvényét veszti azon a napon, amikor hatályba lép egy alkotmány, amelyről a német nép szabadon döntött.”*³⁷ Ellenben nem került sor az 1949-es bonni alkotmány kiváltására, ahogyan azt az Egyesülési Szerződésben leszögezték a felek, így a Második Államszerződés 5. cikkelye ellentmond a GG 146. cikkelyének. Ez a kérdés mindmáig megoldatlan.³⁸

A belnémet kérdések összehangolásával párhuzamosan zajlott az egyesülés nemzetközi feltételeinek kialakítása, tekintettel arra, hogy a hidegháborús tömbök szembenállása okán Németországgal nem született a második világháborút lezáró békeszerződés. A 2+4-es tárgyalások keretein belül a két német állam, valamint a négy nagyhatalom képviselői – a szovjet elismeréssel egyidejűleg – megállapodtak a német egységgel létrejövő Németország teljes és korlátlan szuverenitásáról. Mivel *„A Németországra vonatkozó végleges szabályozásról szóló szerződés”* csak az utolsó ratifikációs okirat letétbe helyezése után vált érvényessé, ezért a négy nagyhatalom külügyminisztere szeptember 12-én adta ki nyilatkozatát, miszerint felfüggesztik németországi előjogaikat Németország egyesítése napjától (október 3.) a szerződés tényleges érvénybe lépéséig.³⁹

³⁶ Németh, 2005, p. 434

³⁷ Dreier, H. (2009). *Das Grundgesetz – eine Verfassung auf Abruf?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 18-19/2009, 20.4.2009, elérhető itt: <https://tinyurl.com/6mbft82k> (hozzáférés: 2021-03-12 18:18:25)

³⁸ Maróti, D. (2015). *A két Németország egyesítésének alkotmányjogi háttere*. Grotius Tudományos Folyóirat. elérhető itt: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CPWXTJ> (hozzáférés: 2021-03-17 23:28:31)

³⁹ *A Németországra vonatkozó végleges rendezésről szóló szerződés*. Grotius Tudományos Folyóirat. elérhető itt: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=PDEMTTC> (hozzáférés: 2021-03-17 23:02:06)

Mindezzel megoldottnak látszott az oly sok éven át fennálló német kérdés köre. A negyven éves megosztottság folyamatos feszültséget szült a belnémet viszonyban és a világpolitikában egyaránt – Németország, mint a hidegháború ütközőzónája feküdt Európa szívében. A különböző tömbökbe történő integrálódás valóban teljesen ambivalens fejlődési folyamatokat eredményezett az országrészekben, az egyesítés azonban több gazdasági, jogi és társadalmi problémát hozott, amelyek még napjainkban is érezhetőek. Vitatott kérdés maga a belnémet mentalitás különbözősége, valamint az is, hogy sikeres volt-e a keletnémetek integrálása az össznémet társadalomba. A lakosságnak sem ideje, sem lehetősége nem adódott az újraegyesítésre való felkészülésre. Nagy részük ugyan évtizedek óta várt eme katartikus pillanatra, azonban amennyi reményük és elképzelésük volt, akkora lett csalódottságuk is: a demokráciában, a kapitalizmusban, a külföldiekre oly nyitott nyugatnémetek befogadó képességében. A régi tartományok lakossága ugyanúgy felkészületlenül nézett szembe az 1990-es évek elején végbemenő változásokkal, mint ahogyan az öt új tartomány helyben maradt németsege, akik figyelemre és valódi egyenlőségre vágytak.

3. Gazdasági jellegű eltérések

Az újraegyesítés idején az egykori szovjet zónába tartozó tartományok és Berlin gazdasági helyzete kétségbeejtően állt, a vállalatok képtelenek voltak felvenni a versenyt nyugatnémet társaikkal, ehhez nagyban hozzájárult a keletnémetek fogyasztói magatartása is: a német márka hivatalos bevezetése után – amelyet 1:1 arányban váltottak – sokáig csak nyugati termékeket vásároltak.⁴⁰ Amint a szocialista ipart lassan felváltotta a kapitalista berendezkedés, munkahelyek tömegei szűntek meg, jelentősen megnövekedve – pár év alatt a nyugatnémet átlag háromszorosára – a munkanélküliek számát, amelyet a régi tartományokból érkező szociális transzferekkel igyekeztek „elfedni”. Közrejátszott ebben az NDK-ban „ideológiai megbízhatóság” alapján felvett keletnémetek eltávolítása pozíciójukból: a megüresedett székekbe nyugatnémeteket „ejtőernyőztettek.” Így volt ez a rendszerközeli tárgyakat – például filozófiát, történelmet, jogot, közgazdaságtant – oktató egyetemi tanárok esetében is, amelyet mély felháborodás kísért. A szocialista kádereknek, a „Stasi-polip” tagjainak ugyanez a sors jutott, bár kevés besúgót ítélték szabadságvesztésre, legtöbbjüknek a hivatalától való megfosztás jelentette a legkomolyabb szankciót.⁴¹

3.1. Bérek, munkanélküliség, vállalatok

Harminc év alatt egyre közelebb került egymáshoz a két rész gazdasága, bár a „fordulat” során az NDK helyzetét túl-, az adósságainak mértékét alulértékelve vállalta át a Szövetségi Kormány a tartozások visszafizetését. A munkaerőpiac modernizációját sokszor szakértelem-vesztesség is jellemezte. 1991-ben indult útjára, az infrastruktúra kiépítésével kezdve, a 12 milliárd márkás „Keleti fellendülés” program, ezáltal – kis lépésekben, de – elindult az új tartományok felzárkóztatása, amely azóta is tart.⁴² Meghirdették a Német Szolidaritási Alapot, amely a Willy Brandt-féle szolidaritás elvén alapult. Az eltérések leginkább a piaci erők és a kormányzati intézkedések által befolyásolt területeken (tőkésítés; oktatás; kutatás és innováció) jelentkeztek.⁴³

⁴⁰ *Die Frage nach den Kosten der Wiedervereinigung. Zahlen und Fakten zur Deutsche Einheit* IN: bpb. 28.9.2015, elérhető itt: <https://tinyurl.com/9c87nh3m> (hozzáférés: 2021-03-20 16:49:43)

⁴¹ Winkler, 2005, pp. 554-556

⁴² u.o. 555.p.

⁴³ Belitz, H., Gornig, M. & Schiersch, A. (2020). *Produktivität in der Industrie unterscheidet sich weiterhin zwischen Ost und West*. DIW Wochenbericht, Berlin, Nr.39 / 2020, p. 747-753. DOI: 10.18723/diw_wb:2020-39-3 elérhető itt: <https://tinyurl.com/yttcm7f2> (hozzáférés: 2021-03-19 16:51:13)

Magasabb jólét – ez volt a kívánsága a fordulat során többmillió keletnémetnek. Ahogy Reinhold Sackmann és Matthias Wingens 2001-es tanulmányából kiderül – 40 keletnémet önéletrajzát átvizsgálva –, az emberek többsége az újraegyesítést követően nem saját szakterületén helyezkedett el. Sokuk kénytelen volt az NDK-ban megszerzett képesítésüktől teljesen eltérő munkát vállalni.⁴⁴ Ugyanakkor Németország tartományai között hihetetlenül szembetűnő jövedelmi különbségekre figyelhetünk fel: a volt NDK területén élők alacsonyabb bevétellel rendelkeznek, hiába fizetik a németek az éves adójuk 5,5 százalékát kitevő szolidaritási adót. Emellett Keleten még mindig magasabb a munkanélküliségi ráta, a helyiek 15-20 százalékkal kevesebb bért kapnak a nyugatival megegyező munkáért.⁴⁵ A teljes munkaidőben, illetve a részmunkaidőben foglalkoztatottak átlagos bruttó órábéré az iparban és a szolgáltató szektorban 2018-ban nyugaton 24,93 euró volt, szemben a keleti 20,03 euróval. Az országszerte legkevesebb jövedelemmel rendelkező 60 körzet és város Kelet-Németországban található: havi bontásban tavaly átlagosan a szász tartományban fekvő Görlitz városának teljes munkaidőben foglalkoztatottjai kerestek a legkevesebbet, bruttó 2272 eurót, ezzel szemben a bajor Ingolstadt vezeti a listát, 4897 euró egyfőre jutó bevétellel.⁴⁶ A konvergencia során folytatódik az olyan fontos kritériumok összehangolása, mint a gazdasági teljesítmény és a munkanélküliségi ráta: a két legerősebb keleti szövetségi állam, Brandenburg és Szászország már megelőzte a Saar-vidéket, ahol a legalacsonyabb a rendelkezésre álló jövedelem a nyugati tartományok közül. A munkanélküliek száma az erősen mezőgazdaságra támaszkodó Mecklenburg-Elő-Pomerániában a legmagasabb.⁴⁷

A kölni IW gazdaságkutató intézet 2020 szeptemberében kiadott elemzése alapján Kelet-Németország a közelmúltban átlagosan a nyugatnémet bruttó hazai termék egy lakosra jutó majdnem 70 százalékát érte el, Berlin pedig a nyugati szint háromnegyedét teszi ki. Tekintettel a nagyvárosi területek, a nagyvállalatok, továbbá a kutatásigényes iparágak hiányára épülő keletnémet struktúrára, a gyengébb nyugatnémet régiók gazdasági teljesítményéhez való igazodás reálisnak tűnik, de a nyugatnémet átlag valószínűleg nem elérhető.⁴⁸

⁴⁴ Kunze, C. (2008). *Die postsozialistische Transformation der deutschen Elite*. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Soziologie. elérhető itt: <https://d-nb.info/1191526992/34> (hozzáférés: 2021-03-23 21:34:11)

⁴⁵ *Gehalt: Mehr Arbeit und weniger Lohn in Ostdeutschland*. Regional IN: BILD.de. 17.3.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/9trtap9t> (hozzáférés: 2021-03-20 17:41:03)

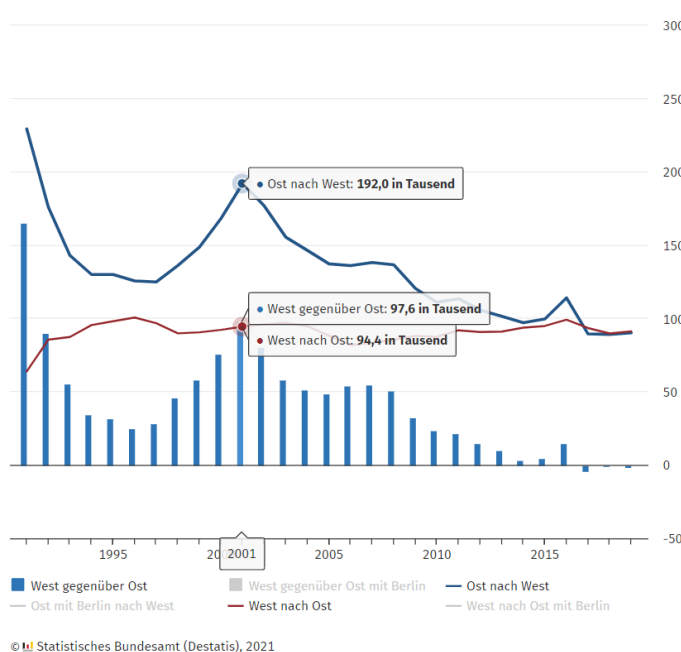
⁴⁶ *Regionale Einkommensverteilung: So unterschiedlich verdienen die Deutschen*. Nachrichten IN: ZDF. 4.8.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/tv5uzwny> (hozzáférés: 2021-03-20 16:50:33)

⁴⁷ *Arbeitsmarkt im Überblick*. BA. 03.2021, elérhető itt: <https://tinyurl.com/yuc35cnc> (hozzáférés: 2021-03-20 21:23:44)

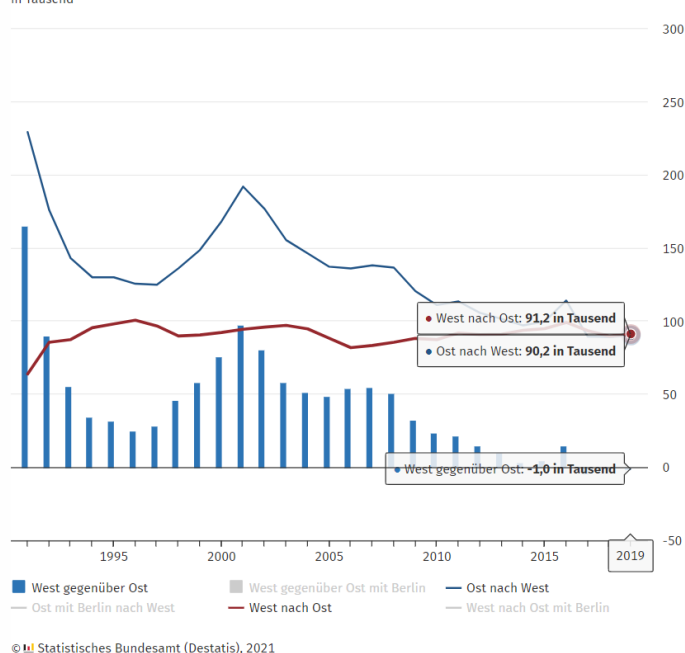
⁴⁸ Röhl, K. (2020). *30 Jahre Wiedervereinigung: Ein differenziertes Bild*. Institut der deutschen Wirtschaft Köln Medien GmbH, 2020, elérhető itt: <https://doi.org/10.2373/1864-810X.20-03-06> (hozzáférés: 2021-03-19 18:26:39)

Az Ifo müncheni gazdaságkutató intézet 2015-ben megjelent tanulmányában mutatta be az új tartományok kirívóan alacsony export adatait, amelyek 2014-ben a német összexport mindössze 8,7 százalékát tették ki. A szakértők a keletnémet gazdaság felzárkózásának hiányát elsősorban a túl gyorsan végrehajtott bérkiegyenlítési folyamattal magyarázzák. Mindazonáltal a keleti országrész gyorsütemű gazdasági fejlődése kizárólag a népességváltozással indokolható: míg 1990 és 2013 között nettó egymillió hatszázezer keletnémet állampolgár települt át a nyugati tartományokba,⁴⁹ addig az elnéptelenedett városokban csökkentek az ingatlanárak, emiatt megindult egy „ellenáramlási hullám.”⁵⁰ 2017-ben következett be a trend megfordulása: ez volt az első év, amikor többen vándoroltak országon belül Keletre, mint ahányan Nyugatra költöztek át. Figyelemre méltó, hogy leginkább Baden-Württemberget érinti az elvándorlás, és az 50-64 év közötti nyugatnémet férfiak választanak leggyakrabban keleti lakhelyet,⁵¹ akik esetében nagy valószínűséggel nem teljesen újonnan érkezőkről, hanem olyan visszatérőkről van szó, akik az újraegyesítés idején a gazdaságilag erős Nyugaton keresték a szabadságot.⁵²

Wanderungen zwischen dem früheren Bundesgebiet und den neuen Ländern
in Tausend

Wanderungen zwischen dem früheren Bundesgebiet und den neuen Ländern
in Tausend

1. Forrás: Statistisches Bundesamt, 2021

⁴⁹ Ragnitz, J. (2020). *Bei der Kaufkraft ist die Deutsche Einheit fast vollendet*. Ifo Intézet, München, 3.10.2020, elérhető itt: <https://www.ifo.de/node/58756> (hozzáférés: 2021-03-20 17:50:44)

⁵⁰ *Ost-West-Wanderungen*. Statistisches Bundesamt (Destatis). 2021, elérhető itt: <https://tinyurl.com/7mw5rsw> (hozzáférés: 2021-03-21 17:17:35)

⁵¹ *Wanderungen über die Grenzen der Bundesländer*. Statistisches Bundesamt (Destatis). 6.7.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/e55sebpa> (hozzáférés: 2021-04-09 17:25:23)

⁵² Brautzsch, J. (2020). *30 Jahre nach der Wiedervereinigung: Warum mehr Menschen aus dem Westen in den Osten ziehen*. Nachrichten IN: MDR. 24.9.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/6jy4ff5k> (hozzáférés: 2021-04-09 17:51:12)

Ugyanakkor a bruttó bérek pusztán összehasonlítása nem nyújt megbízható alapot a politikai követeléseknek – egyrészt míg keleten kevesebbet keresnek, addig ehhez igazodva a megélhetési költségek is alacsonyabbak, sok termék és szolgáltatás még mindig olcsóbb; másrészt átlagosan több órát dolgoznak hetente, mint nyugati kollégáik. Az elégtelen mobilitás is kiemelt szerepet játszik a jövedelmek látványos eltérésében, bár a döntő kormányzati intézkedés minden bizonnyal a minimálbér meghatározása volt, hiszen különösen az alacsony bérű szektorokban sok keletnémet részesült előnyben annak bevezetéséből.⁵³ Azonban fontos leszögezni: a felzárkózási folyamat és ezzel a keletnémetek gazdasági integrációja már lezajlott, az ország jelenleg legszegényebb városai nem Kelet-Németországban, hanem főként a Ruhr vidéken találhatóak, amelynek szerkezeti változásai az iparosodástól mentesen nem teljesen különböznek a kelet-németországi változásoktól.

Kedvező hatást gyakorol a koronavírus-járvány folytán kialakult gazdasági válság a felzárkózó régiókra, kiemelten a Brandenburgtól nyugatra, északnyugatra fekvő térségre. Az eredmények „*az elmaradott új szövetségi államokkal kapcsolatos általános kijelentéseket egyértelműen cáfolják.*”⁵⁴ Ennek egyik oka túlmutat a szocialista-kapitalista ellentétén, hiszen az egyes tartományok gazdasági szerkezetét jórészt a területi adottságaik befolyásolják: mezőgazdaság, ipar, tengeri kereskedelem. A posztszovjet térségben még mindig hiányoznak a gazdaságilag erős agglomerációk és a nagy, pénzügyileg stabil, sok alkalmazottat foglalkoztató vállalatok: a frankfurti tőzsde DAX indexében szereplő legnagyobb harminc német vállalat mindegyikének székhelye az egykori NSZK területen található.⁵⁵ Az új gazdasági tevékenységek képviselői, az innovatív kis- és középvállalatok is jellemzően a nyugati tartományokban hozzák létre központjaikat. A másik ok, a térség lakosságának életkorában keresendő: nagyrésztük idős, a leggyérebben lakott területeken élő, kevésbé mobilis ember.⁵⁶

3.2. A Keleti-tenger, mint a fordulat legnagyobb turisztikai nyertese

A berlini fal leomlásának legnagyobb nyertesének a keletnémet turizmust tartják. A régi és az új tartományok turizmusának fejlődését tekintve az újraegyesítés utáni években a posztszovjet térség vendégéjszaka-számai emelkedtek gyors léptekben, ám 2008 és 2018 között az ország nyugati részének turizmusa fejlődött jobban. Egy 2019-es közvélemény-kutatás szerint a német

⁵³ Reiferscheid, M. (2018). *Darum verdienen Ostdeutsche noch immer weniger als Westdeutsche*. Handelsblatt. 3.8.2018, elérhető itt: <https://tinyurl.com/e7etwkd5> (hozzáférés: 2021-03-20 18:40:33)

⁵⁴ Oberst, C. & Voigtländer, M. (2020). *Im Osten viel Hoffnung*. Institut der deutschen Wirtschaft Köln Medien GmbH, 2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/zz87n7ha> (hozzáférés: 2021-03-19 20:33:09)

⁵⁵ DAX-Unternehmen. Conplare. elérhető itt: <https://tinyurl.com/4axkjyje> (hozzáférés: 2021-03-19 20:12:55)

⁵⁶ Konya, R. (2020). *Miért kiméli jobban a keletnémet tartományokat a koronavírus?* Euronews. 5.5.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/5m725xjd> hozzáférés: 2021-03-20 17:05:07)

állampolgárok 10,1 százaléka utazott adott évben a körökben legnépszerűbb üdülőhely, a Balti-tenger, vagy ahogy Németországban nevezik, a Keleti-tenger (Ostsee) partjához.⁵⁷ A legnagyobb idegenforgalmi növekedést szövetségi szinten Mecklenburg-Elő-Pomerániában tapasztalták: az ezer lakosra jutó éjszakai tartózkodás 1992-től 2017-ig közel ötszörösére, 3520-ról 18 472-re nőtt.⁵⁸ Érdekesség, hogy míg az újraegyesítést követő három évtizedben a keletnémet lakosság 95 százaléka járta be a számukra addig elzárt régi tartományok vidékeit, öt nyugatnémetből négy még sosem járt keleten.⁵⁹

3.3. Felzárkózás az oktatásban, lemaradás a kutatásban

A kutatás és fejlesztés, mint a modernizáció sarokkövének területén ugyanakkor lassabban zárkóznak fel a korábbi szocialista tartományok. Az oktatási és kutatási intézmények száma az 1990-es évek óta növekedett, a Drezdai Egyetemet, továbbá a berlini Humboldt, a Műszaki és a Szabadegyetemek hálózatát a közelmúltban még kiválósági egyetemekként is elismerték, most megfelelő finanszírozásban részesülnek.⁶⁰ Emellett az öt új tartományban 30 egyetemen, 55 műszaki főiskolán, sőt csaknem 200 egyetemeken kívüli kutatóintézetben születnek eredményes tanulmányok. Ezzel szemben a keletnémet vállalatok a K + F terén jelentős lemaradásban vannak: 2017-ben összesen alig 5 milliárd eurót fordítottak az innovációra s feleannyi ember dolgozik a szektorban, mint a nyugatnémet régiókban (példának okáért csak Hessen tartomány 6,2 milliárd eurót fektetett innovációba a megegyező évben).⁶¹

3.4. Demográfia és a gazdaság összefüggései

Mint fentebb már kiderült, a demográfiai változások megkerülhetetlen hatással bírnak a gazdaságra. A népesség területi megoszlását elemezve a Szövetségi Statisztikai Hivatal felmérései alapján elmondható, a két német állam megalakulását követően a kelet-nyugati irányú népmozgás kezdettől fogva nagyobb mértékű volt, mint az ellentétes irányú.

Nyugat és Kelet 1871 és 1949 – Németország egyesítése, illetve szétszakítása – között párhuzamosan fejlődött, a lakosság száma mindkét területen megduplázódott, mintegy 40

⁵⁷ 30 Jahre Mauerfall – Deutschlands Entwicklung seit 1989. idw. 18.9.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/2hdytzc2> (hozzáférés: 2021-03-20 17:12:58)

⁵⁸ Tag der Deutschen Einheit: Tourismus in neuen Ländern wächst seit 2008 langsamer als im Westen. Statistisches Bundesamt (Destatis). Pressemitteilung Nr.003/2.10.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/33462w4h> (hozzáférés: 2021-03-20 17:12:58)

⁵⁹ Hübscher, C. (2019). Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken. Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/528rdtk5> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

⁶⁰ Top Universities in Germany 2021 Ranking. UniRank. elérhető itt: <https://www.4icu.org/de/> (hozzáférés: 2021-03-21 10:43:37)

⁶¹ 30 Jahre Mauerfall – Deutschlands Entwicklung seit 1989. iwd. 18.9.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/2hdytzc2> (hozzáférés: 2021-03-20 17:12:58)

millióra, illetve 17 millióra emelkedett. A hidegháború során végbement ellentétes folyamatok okozták a ma is érezhető széttartó trendet, amelyet még az újraegyesítés sem volt képes megváltoztatni. Nyugaton az NDK-ból érkezett menekülthullám, a Délkelet-Európából kiindult bevándorlás és a hatvanas években lezajlott „baby boom” révén csaknem 50 százalékkal emelkedett a népesség, így elérte a 60 milliót.⁶² A két rész közötti népességarány ugyancsak jelentős különbséget mutatott az újraegyesítést követő években, ennek oka a keletnémet élve születések csökkenése, valamint a nettó mintegy 1,3 millió ember erőteljes kivándorlása. Az emberek oda mennek, ahol munka van. Éppen ezért a fal leomlása utáni első három évben jól képzett fiatalok ezrei költöztek át Nyugat-Németországba. Azonban az alacsonyabb külföldi bevándorlás és a kevésbé lakott területeken gyermeket vállalók jelentéktelen száma, a kiegyensúlyozott kelet-nyugati migráció ellenére, továbbra is kedvezőtlen demográfiai fejlődést eredményez Kelet-Németországban. Németország egészét figyelembe véve Hamburg volt az egyetlen, ahol 2014-ben több nő élt, mint férfi.⁶³ A nyugati tartományokban jelenleg 60 százalékkal többen élnek, mint a második világháború előtt, a keleti részekeken pedig 15 százalékkal kevesebben, és míg Nyugaton történelmi csúcsra emelkedett, Keleten az 1905-ös szintre zuhant a népességszám. Mindezzel egyidőben belnémet migráció 2013 óta szinte leállt.⁶⁴ Napjainkban a két görbe egyre jobban közelít egymáshoz (ld 15. o.).

Az öt „új tartományban” a szocialista tervgazdaság öröksége ma is érezhető: a Kelet és Nyugat közötti eltérő népességfejlődésben, a gazdasági versenyképességben, valamint ebből eredően a bérekben. Annak ellenére, hogy a differenciáltság még mindig jelen van, az életkörülmények közti különbségek már kevésbé feltűnőek. A digitalizáció, a demográfiai átalakulások, a migráció és az éghajlatváltozás napjaink legfőbb társadalmi kihívásai, amelyek komoly belpolitikai vitákat szítanak. Olyan jövőorientált megoldásokat követelnek, amelyeket kifejezetten strukturálisan erős régiók képesek megteremteni. Mindezekről távol áll Kelet-Németország: néha jelentős különbségek vannak a városi és a vidéki régiók között. A következő években a különbségek várhatóan tovább csökkennek majd, az mindenképp figyelemre méltó, hogy míg a kőből, vasbetonból, szögesdrótból épített fal csak 28 évig állt, harminc év nem volt elegendő a láthatatlan falak teljes lebontására.

⁶² Felix Rösel et.al. (2019). *Der Graben zwischen Ost und West – welche Politik hilft gegen Ungleichheit?* Ifo Institut, München. Nr. 16/2019, elérhető itt: https://www.ifo.de/DocDL/sd-2019-16-2019-08-22_3.pdf (hozzáférés: 2021-03-19 16:37:18)

⁶³ Interview mit Wido Geis-Thöne. IW. elérhető itt: <https://tinyurl.com/d5dj9dyf> (hozzáférés: 2021-03-20 20:16:37)

⁶⁴ *Wanderungen zwischen den Bundesländern*. Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://tinyurl.com/2w49j5ak> (hozzáférés: 2021-03-19 16:51:13)

4. Osszik, vesszik: Van még különbség?

Nyugatnémet történészek egy része a Szövetségi Köztársaság fejlődésében az NDK-t csupán „*lábjegyzetként*” értékeli, s ez kevésbé indokolja a régi tartományok értelmiségének szempontjából az öt új szövetségi állam társadalomtörténetének kutatását. Éppen ezért, Kelet-Németország esetében nem készültek jelentős tanulmányok a mentalitás, a társadalmi struktúra vagy éppen az etnológia területén.⁶⁵ A kelet- és nyugatnémetek beszélgetéseit néha még mindig a régi sztereotípiák alakítják, kijelenthető lenne, hogy a többség számára a Kelet-Nyugat ellentét már csak történelem?

Mit takar az „Ossi” és „Wessi” kifejezés? A hidegháború korában Kelet- és Nyugat-Németország (a német formalitások szerint inkább Deutschland Ost und West), mint ahogy már a történeti áttekintésünkéből kiderült, két önálló államot alkotott, „*saját*” állampolgársággal. Ezáltal a két rész lakossága önmagát és a fal másik oldalán élőket Ossiként és Wessiként definiálta, az égtájaknak megfelelően. Az eltérő gazdasági és politikai berendezkedés okán rengeteg klisé, vicc és valós kontrasztot bemutató tény kering a köznyelvben. A következő alfejezetekben annak járok utána, léteznek-e még napjaink Németországában a származáson alapuló sztereotípiák, mentalitásbeli különbségek, vagy a fejekben is leomlott már a fal?

4.1. Osszi, mint etnikum?

Felmerül a kérdés: az osszi tényleg egy létező, elkülönülő etnikum? Az NDK fennállásának negyven éve elég időt biztosított egy olyan közös tudat kialakítására, amely egy nemzet meghatározó gondolatává vált. Egy nemzetnek, amely a német nép mindössze alig egynegyedét adta. Míg az ország nyugati tartományaiban generációkon átívelt az egység iránti vágy, addig keleten a szocialista propaganda minden erre utaló gondolatot igyekezett csírájában elfojtani.

Az etnikum nem egy könnyen definiálható kifejezés. Nem állampolgárságot jelöl, az etnikai identitás a társadalmi csoport sajátossága, nem faji sajátosság. Ezek a sajátosságok meghatározott (történelmi, gazdasági, politikai) interakciókban jönnek létre. Németország lakosságának esetében valójában kollektív identitásról beszélhetünk.

Az identitás az ember önmagáról alkotott felfogása. Míg a kollektívák különböző egyénekből állnak, a kollektív identitások inkább olyan konstrukciók, amelyek egy nem létező közösség homogenitására utalnak, amely társadalmi kommunikáció útján és az identitáspolitikán

⁶⁵ Mau, S. (2020). *Der Osten als Problemzone?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 28-29/2020, 3.7.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/md4wr8wz> (hozzáférés: 2021-04-04 16:15:31)

keresztül elősegíthető.⁶⁶ S az összetartozás érzése a csoport külvilágtól való elhatárolásával jön létre.⁶⁷ Ha figyelembe vesszük az identitás felépítésével kapcsolatos társadalomtudományi elméleteket, akkor a felmerülhet, mi jellemzi a keletnémeteket? Létezik-e nyugatnémet identitás?

Az általános megítélés alapján a keletnémet identitás csak 1989 után „született”, tehát nyilvánvalóan szorosan összefügg az átalakulás tapasztalataival. Egy demarkációs identitás, amely a Nyugattal szembeni önértékesítő cselekedetként értelmezhető. Így a megosztottság alatt fennálló politikai berendezkedés által létrejövő etnikai közösségek a meghatározó rendszer felbomlása után tovább viselik a „megkülönböztető jegyeiket.”⁶⁸ Például a „mi” érzést az NDK-nosztalgia erősíti. A keletnémet identitás magában foglalhatja az NDK vívmányaihoz való ragaszkodást és a diktatúra megdöntésének büszkeségét. Ezt fejezi ki az eredetileg ellentmondásos társadalomtudományi megállapítás, miszerint a keletnémetek mintegy kétharmada elutasítja a SED-diktatúra politikai rendszerét mint „igazságtalan államot”, de körülbelül ugyanannyian emlékeznek pozitívan a feltételezett „társadalmi kohézióra”⁶⁹ – németül e jelenséget „Ostalgie”-nak nevezik, az Osten és Nostalgie szavak összefűzésével.⁷⁰ Ezzel szemben a régi tartományokban a „nyugatnémet” énkép csak gyengén fejlett, itt a regionális identitások dominálnak.

Minden bizonnyal történelmi okai vannak a „reflexnek”, amely nem enged semmilyen belső etnikai megkülönböztetést Németországban. Bár 1871 előtt nem létezett etnikai egység, a német etnikum társadalmi konstrukciója időbeli és ötletbeli szempontból megelőzte Németország államiságát. A németiség összetartozás tudata nélkül, amellyel az alaptörvény 40. éven át felelősségteljes közösségben fogta össze a kelet- és nyugatnémeteket, az újraegyesítés valószínűleg nem valósult volna meg.⁷¹ Ennek fényében napjainkban valódi lehet a keletnémeteket érintő diszkrimináció kérdése?

⁶⁶ Jensen, U. (2000). *Keine "Identität" ohne Identitäten? Eine Sammelrezension*. H-Soz-Kult. Kommunikation und Fachinformation für die Geschichtswissenschaften, 19.11.2000, elérhető itt: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-5452> (hozzáférés: 2021-04-21 21:30:02)

⁶⁷ Ganzenmüller, J. (2020). *Ostdeutsche Identitäten*. Deutschland Archiv IN: bpb. 24.4.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/4y3cvn9t> (hozzáférés: 2021-04-21 21:32:10)

⁶⁸ Keményfi, R. (2003). *A kisebbségi tér változatai*. Bp., HU: MTA, elérhető itt: <https://tinyurl.com/3ws5u2xx> (hozzáférés: 2021-03-26 21:25:00)

⁶⁹ Ganzenmüller, J. (2020). *Ostdeutsche Identitäten*. Deutschland Archiv IN: bpb. 24.4.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/4y3cvn9t> (hozzáférés: 2021-04-21 21:32:10)

⁷⁰ #16 Ostalgie. Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. elérhető itt: <https://tinyurl.com/v5w6p85a> (hozzáférés: 2021-04-21 22:06:03)

⁷¹ Steinbeis, M. (2010). *Ossi-Urteil des ArbG Stuttgart: Eure Ethnie sei deutsch*. Verfassungsblog. 2010.04.15. elérhető itt: <https://tinyurl.com/45buwmcc> (hozzáférés: 2021-03-26 23:30:38)

A stuttgarti munkaügyi bíróságon 2009-ben óriási vihart kavaráó ítélet született egy különös ügy kapcsán: az „Ossi” megnevezés diszkriminatívnak tekinthető, de nem felel meg az AGG (Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz, vagyis a német munkajog egyenlő bánásmódról szóló általános törvénye) értelmében vett etnikai származás kritériumainak. Távolról sem az ítélet, hanem az előzmények kaptak hatalmas sajtóvisszhangot.

A Berlin-Lichtenbergből származó Gabriela S. 1988-ban költözött Baden-Württembergbe, ahol egy építőipari vállalatnál 2009-ben eredménytelenül pályázott könyvelői posztra Stuttgartban. Alkalmatlanságának magyarázatát a visszaküldött önéletrajzán is feltüntették: az „Ossi” kifejezés elé mínuszjelet írtak fel. Az érintett hölgy valóságos sokkot kapott és beperelte a vállalatot. Azonban a bíróság semmilyen jogellenességet nem állapított meg, a bíró szerint az életrajzra ráírt „bélyeg” csupán egyfajta benyomást tükrözött, ugyanakkor indítványozta, hogy a cég 1650 eurós fájdalomdíjat fizessen a hölgyet ért erkölcsi sérelem miatt. Ezt viszont a stuttgarti építőipari vállalat vezetője utasította el, arra hivatkozva, hogy a sértett kvalitásai hiányosak voltak, ezt jelezte a mínuszjel is. Az „Ossi” kifejezés csak meggondolatlanságból került a dokumentumra. A vállalat védőügyvédje beszédében úgy fogalmazott „*az NDK-nak csak egy generációnál alig több, mégpedig 40 év állt rendelkezésre*” önálló fejlődéséhez, így lakossága az AGG értelmében nem számít etnikai csoportnak. A cikk alatti vélemények megosztóak, legtöbbször lealacsonyítják az ügy fontosságát, más úgy vélekedik, ha „*egy vállalat nem akar valakit felvenni, mert keletnémet, az egyszerűen aszociális*”, ugyan a származás miatti megkülönböztetés a bíróságon nem állja meg a helyét a törvények szerint, attól a hölgy emberi méltóságát mindenképpen megsértették. „*Ez csak egy a sok eset közül, a keletnémetek iránti idegenkedés mélyreható, köszönhetően az elmúlt 20 év eredménytelen médiavisszhangjának.*”⁷²

Thomas Bierschenk, mainzi etnológus szerint a döntés téves, mert elavult etnikai koncepción alapszik, hiszen „*napjainkban etnikai szempontból a csoport egységének érzete számít fő kapcsolatra, nem a közös ősök és kultúra.*”⁷³ Magyarázata alapján: vesszük nélkül nincsenek össze, s össze nélkül vesszük. A megkülönböztetés során legitimálják egymást, az összetartozás érzését pedig bizonyos identitásjelzők, közös történelmi tapasztalatok támaszthatják alá, ezt a címkeszerű szimbiózist fontos figyelembe vennünk. Aki Drezdában született kontextustól függően lehet osszi; szász és német is. Mindebből arra a következtetésre

⁷² Rath, C. (2010). *Arbeitsgericht urteilt: Ossis sind keine Ethnie*. Die Tageszeitung: taz, 2010. április 15., szak. Gesellschaft. elérhető itt: <https://taz.de/!5144377/> (hozzáférés: 2021-03-26 23:13:01)

⁷³ Bierschenk, T. (2010). *Für einen Ethnologen eine klare Sache: Natürlich sind Ossis eine Ethnie*. idw. <https://idw-online.de/de/news365437> (hozzáférés: 2021-03-28 21:06:01)

juthatunk: jogilag nem állja meg a helyét a két kifejezés, azonban a köznyelvben, kimondottan a harminc év felettiek körében, releváns a terminusok meglétéről beszélni.

4. 2. Mentalitásbeli különbségek

A keletnémetek számára az 1990 utáni időszak alkalmazkodási válságot okozott: a gazdaság átalakulása az új intézmények megismerését, működésük megértését, valamint a velük kapcsolatos kötelezettségek megszokását követelte. A mentális-kulturális változás az új lehetőségek mellett az ismert körülmények és a társadalmi kapcsolatok lebontását jelentette. Negyven éven át alakította gondolkodásmódjukat egy olyan rendszer, amelyben az állam mindent a közösség érdeke alá rendelt és a társadalmi összetartozást a szolidaritás, a konszenzus és a konformitás hangsúlyozása jellemezte. A nyugati televízió hiánya és a különleges kulturális tudatosság szintén elősegítette a párhuzamos társadalom kialakulását. Bármilyen eltérő is lehet ennek az azonosításnak az eredete, ugyanolyan különbözőek a válaszok arra a kérdésre: mit is jelent valójában keletnémetnek lenni?

Miután a fal leomlott, az egykori NDK rendszeréből semmi sem maradt, hektikus váltás történt a szocialista piacgazdaság és a kapitalizmus között. A korábbi NDK állampolgárok csak rövid eufóriát élhettek át: hamar kiderült, hogy az addig izolált terület intézményi kereteinek változásával az emberek gondolkodás- és viselkedésmódja nem tud lépést tartani, mivel a hön áhított „*nyugati élet*” egy posztszocialista társadalomban nehezen érhető el. Megnövekedett a bizonytalanság (legfőképp az új és ismeretlen irányába), sokan úgy érezték, elvesztik státuszukat s identitásukat.⁷⁴ Ebből adódóan nagyrészüket napjainkban is fenntartással kezeli a szövetségi rendszer berendezkedését.

4. 2. 1. Osszik, mint másodrendű polgárok?

Az átalakulási folyamat során a munkanélküliség megjelenése riasztotta el leginkább a keletnémet lakosságot: az újonnan megszerzett szabadságjogok sokasága magával hozta az önálló döntések meghozatalának kényszerét, valamint a tévedések kezelésének kötelességét. Az új tartományok munkavállalóit szinte sokként érték a munkaerőpiac versenyképességen alapuló elvárásai. A keletnémet piacot előzőnlő nyugati vállalkozások idegenkedést okoztak a

⁷⁴ Arnhold, M. (2009). *Mentalitätsunterschiede zwischen Ost- und Westdeutschland und ihre Herkunft*, ifo Institut für Wirtschaftsforschung, Dresden. Nr.1/2009, p. 1. elérhető itt: https://www.ifo.de/DocDL/ifoedb_2009_1_28_40.pdf (hozzáférés: 2021-03-31 20:05:11)

szocialista rendhez szokott polgároknak: sokan érezték úgy, hogy egy „nyugatnémet elit” árnyékolja be őket, amely leértékeli belső, egalitárius szokásaikat.⁷⁵

A „másodrendű polgár” érzet alapját az osszik figyelmen kívül hagyása jelenti – ami változást jelent számukra, hiszen régen mindenkit megfigyeltek.⁷⁶ Habár született már eme tézist alátámasztó tanulmány, dolgozatomban azt mégsem tárgyalom, mivel a felhasznált módszertani eszközök okán a kutatás eredményei megkérdőjelezhetőek.⁷⁷ Azonban a ZDF érintőleges kutatásából kiderül, hogy az ország mindkét részén a többség osztja azt a véleményt, miszerint a keletnémetek életművét nem értékelték kellőképpen: a nyugat-németországi válaszadók 51 százaléka, a keletnémetek megkérdezettek 72 százaléka gondolta így.⁷⁸ Sokaknak az a benyomásuk, hogy a keletnémetek a többiekhez képest kevesebbet kapnak, sőt, a nyugatnémetek „másodrendű emberekként” kezelik őket. Thüringiában 2003 és 2018 között a válaszadók körülbelül egyharmada érezte úgy, hogy személyesen érintettek ebben. Figyelemre méltó, hogy a keletnémeteket mintegy 59 százaléka, a megkérdezettek körülbelül kétszerese tartja hátrányos helyzetűnek és alábecsültnek, sőt a 25–34 évesek között 74 százalék osztja ezt a véleményt.⁷⁹ A szászországi kép nagyon hasonló: 2018-ban a szászok 52 százaléka tekintette a magát másodrendű állampolgárnak és 61 százalék érezte úgy, hogy a keletnémetek eredményeit a felzárkóztatás során nem értékelik megfelelően.⁸⁰ Vitatható azonban a nyugatnémet többségi társadalom diszkriminatív politikájának eredményeként definiálni a keletnémet lakosság jelenlegi hátrányát.

Így a legnagyobb dilemma az osszik esetében az alulreprezentáltság, kimondottan a szövetségi szintű politikában. A „legdurvább” fölényeskedő politikai megnyilvánulás a 2005-ös szövetségi kancellárválasztási kampány időszakában keltett botrányt, amikor az akkori bajor miniszterelnök, egyben a CSU elnöke, Edmund Stoiber, a baden-württembergi Argenbühlben úgy nyilatkozik: nem fogadja el, hogy a „Kelet” döntsön arról, ki lesz a kancellár, és nem hagyja, hogy „frusztrált emberek határozzák meg Németország sorsát”.⁸¹ Sokan felháborodtak

⁷⁵ u.o. p. 2.

⁷⁶ ZDF heute-show (2018. október 5.). Olaf Schubert schonungslos: Das nervt ihn an Wessis. 5.10.2018. elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=hnoM9ZDduvY&t=12s> (hozzáférés: 2021-03-31 22:01:29)

⁷⁷ Reisin, A. (2019). Osis benachteiligt wie Migranten? Eine halbgare Studie mit lautstarken Fans, Übermedien, 9.4.2019. elérhető itt: <https://tinyurl.com/upyhhu2> (hozzáférés: 2021-04-02 19:02:44)

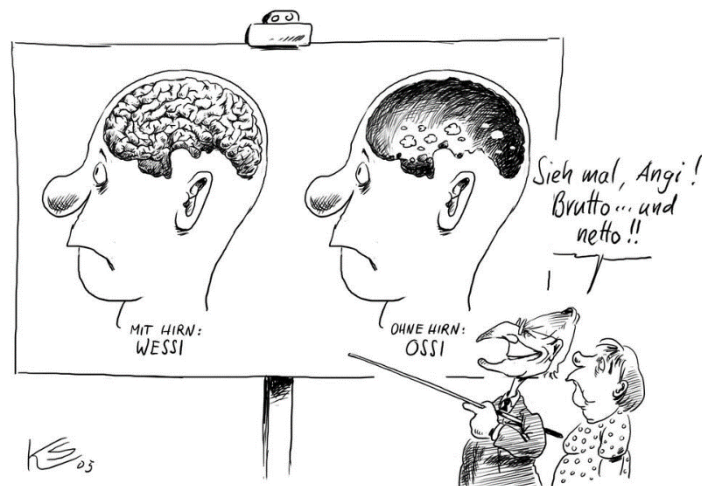
⁷⁸ Hübscher, C. (2019). Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken. Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/528rdtk5> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

⁷⁹ Reiser, M. (2018). Politische Kultur im Freistaat Thüringen. Heimat Thüringen – Ergebnisse des Thüringen-Monitors 2018. elérhető itt: <https://tinyurl.com/2dvzbt5b> (hozzáférés: 2021-04-21 21:41:33)

⁸⁰ Ergebnisbericht. Sachsen-Monitor. elérhető itt: <https://tinyurl.com/w3a5csz6> (hozzáférés: 2021-04-21 21:45:02)

⁸¹ Maaz, H. J. (2005). Stoiber "geschmacklos sondergleichen". DIE ZEIT, 59(33) elérhető itt: https://www.zeit.de/2005/33/stoiber_ostdeutschland (hozzáférés: 2021-03-24 19:23:18)

méltatlan arroganciáján. Gerhard Schröder, a hatalmon lévő szövetségi kancellár bírálataiban kiemelte, Stoiber megsértette azokat az embereket, akik nehezebb körülmények között éltek, mint „*náluk nyugaton*”. Azonban a bajor kormányfő a tartományi rádióban megerősítette gondolatát, amelyet elmondása szerint arra alapozott, nincsenek mindenhol olyan „*okos emberek, mint Bajorországban*”, s ő csak a fejlődés iránti igényt akarta felébreszteni.⁸² Véleményét hiába osztotta egy szűk réteg, végül a CDU-tag Angela Merkel megválasztásával keletnémet származású, női kancellárt kapott az ország, történelmében először.

3. Karikatúra: Klaus Stuttmann, 2005

Az elmúlt 15 évben a politikusnőt többször érte olyan kritika, amelyben számonkérték rajta, osszíként miért nem az egyenlő életkörülmények megteremtésén dolgozik. A munkaerőpiacon tapasztalható különbségekből fakadó csalódottság érezhető a belpolitikában is. A keletnémet elégedetlenség alapja, hogy a kancellár tükröt tart a volt NDK polgárok elé: osszíként beilleszkedett, sőt, sikeres lett! „*Olyan ez, mint 1968-ban nyugaton: ki voltál 1945 előtt és mit csináltál?*”⁸³ Az, hogy a keletnémet országrész lakossága nincs megfelelően képviselve, csak a tünet. Negyven év elég idő egy államrendszer megszilárdulására, egy mentális fal kiépülésére, amelyet lehetetlen egyik napról a másikra gyökerestől átformálni. Mintha az NSZK vezetői ezt figyelembe sem vették volna, türelmetlenül erőszakolták rá az „*új tartományokra*” saját gondolkodásmódjukat és államszervezetüket. Azonban az integrációs törekvések korábban nyúlnak vissza: Kelet-Németországban a régi vezetőréteg cseréje például nem az egyesülés után kezdődött, sokkal inkább a békés forradalom nélkülözhetetlen eszközeként használták már 1989 őszén.

⁸² Haselberger, S. & Sirleschtov, A. (2005). *Stoiber beschimpft Wähler im Osten – die CDU ist empört Merkel*, Der Tagesspiegel, elérhető itt: <https://tinyurl.com/pvburbbt> (hozzáférés: 2021-03-24 20:15:47)

⁸³ Hensel, J. (2019). *Angela Merkel: „Das Land war vielleicht nie so schön, wie man dachte”*. DIE ZEIT, Nr. 5/2019, 24. 1. 2019, HH., online elérhető itt: <https://tinyurl.com/ypxebnzs> (hozzáférés: 2021-04-01 14:23:09)

4. Forrás: Deutsche Welle, 2018

Kevés (kimondottan friss) kutatás található annak magyarázatára, miért tölt be jelentősen elenyésző számú osszi vezetői pozíciót. A legfelsőbb réteg mindössze 2-3 százaléka származik az új szövetségi államokból, szélsőségesen alulreprezentáltak különösen az igazságszolgáltatás, a katonaság és az üzleti élet szektoraiban. Csak a közigazgatás területe képez kivételt, amelyben az vezetői pozíciók 80-85 százalékát foglalják el keletnémetek.⁸⁴ A marginalizálódás legfőbb oka az újraegyesítés során keletre költöztetett nyugatnémet szakértők megjelenésében keresendő. A régi tartományokban a háború után is szakadatlanul jelen volt minden területen a karrierlétra, amely végig járása elkerülhetetlen volt az elit tagjává váláshoz. Ezért is kedvelték a már keleten vezetőként tevékenykedő vesszik a nyugatnémet pályázókat: nem kívánták megosztani hatalmukat a keletnémet aspiránsokkal, ehelyett saját hatalmi hálózataikat használták, amelyek kölcsönös tudáson, elismerésen alapulnak. A keletnémet jelöltek – akik számára az előmenetelnél fontosabb a biztonság és a kiszámíthatóság – alkotmányos hűségével és megbízhatóságával kapcsolatban is kétségek merültek fel.⁸⁵ Ugyanakkor a keletnémet elithiányra vezethető vissza az a vélekedés is, miszerint a keletnémet származású politikai eljárók csak közvetítőként lépnek fel Kelet- és Nyugat-Németország között, a munkahelyi keletnémet kvóta bevezetését a legtöbben mégsem támogatják.⁸⁶

Az elitben való (keletnémet) alulreprezentáltság objektív társadalmi fejlődési problémákban való megjelenésének vizsgálatára még nem került sor. Továbbá a témába vágó információk nehezen fellelhetőek, alig kutathatóak, hiszen az érintettek számára sokszor láthatatlan

⁸⁴ Kollmorgen, R. (2020). *Kontroverse Sichten: Zwischen Austausch und Marginalisierung: Ostdeutsche in den Eliten nach der Vereinigung*. bpb. elérhető itt: <https://tinyurl.com/mw3nay2k> (hozzáférés: 2021-04-02 21:49:08)

⁸⁵ u.o.

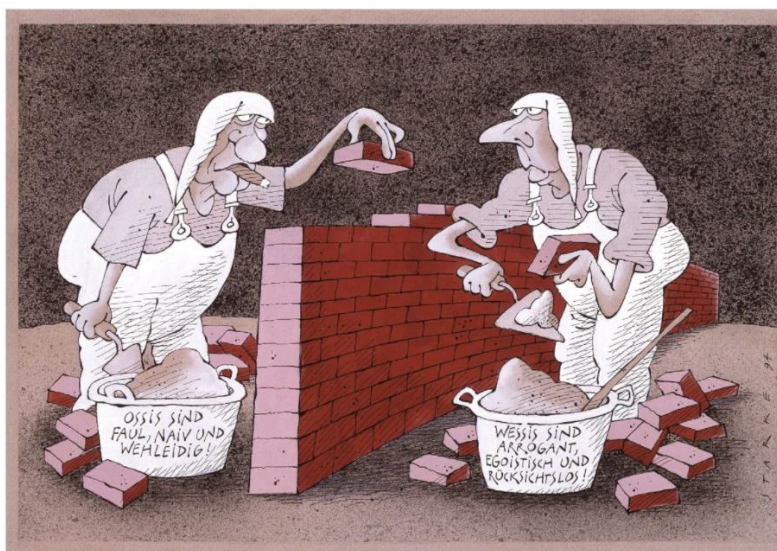
⁸⁶ Hübscher, C. (2019). *Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken*. Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/528rdtk5> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

folyamatokról van szó. Ennek háttérében áll az adatok rendkívüli érzékenysége is, amelyeket gyakran egyáltalán nem, vagy csak nagy erőfeszítésekkel lehet összegyűjteni. Így az alulreprezentáltság feltehetőleg ugyanolyan politikailag ellentmondásos (s nyitott) marad, mint a hosszú távú társadalmi integrációra gyakorolt hatásának kérdése.

4. 2. 2. Nyafogó keletiek és beképzelt nyugatiak?

Az újraegyesítés értékelése – nem eseményként, hanem politikai, társadalmi és gazdasági folyamatként – Keleten és Nyugaton nagyon eltérő. A világpolitika szempontjából a berlini fal leomlása a hidegháború fordulópontját, a Németországi Szövetségi Köztársaság belső perspektívájából önmegerősítést, a Német Demokratikus Köztársaság számára az NSZK valamiféle felsőbbrendűségének elfogadását jelentette. Máig kérdés, hogy össznemzeti elégedettséget okozott-e a fordulat, vagy a keleti részeket „átvette” a Nyugat?

Mint ahogy a történeti áttekintésben már ismertettem, az NDK lakosságának többsége vágyott 1990 előtt az újraegyesítésre. Abban az időben az "örök ideál" beteljesülését a keletnémetek több mint 90 százaléka örömmel fogadta.⁸⁷ A fal 1989. november 9-én leomlott, de a közvetlen érintkezésekkel született félreértések, konfrontációk ellenben megszilárdították a fejekben lévő falat: a kliséket és az előítéleteket. A legmakacsabb közhely, a Besserwessi és Jammerossi kifejezés páros alapját az adja, hogy a nyugatnémetek egyharmada úgy gondolja: a keletnémetek inkább nyafognak, s ezt a keletnémetek negyede is alátámasztja. Az előítéletek mindkét oldalon továbbra is fennállnak, még akkor is, ha már nem olyan hangsúlyosak.⁸⁸

5. Karikatúra: Hans-Jürgen Starke, 1994

⁸⁷ Winkler, 2005, p. 568

⁸⁸ Hübscher, C. (2019). *Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken*. Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/528rdtk5> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

Ötből négy német állampolgár a nemzet szempontjából is pozitív változást érzékel a fordulat hatására (az iskolai végzettség szintjével összefüggésben elmondható, hogy az alacsonyabb képesítésű válaszadók kritikusabban fejezik ki magukat, mint az érettségizettek és a diplomások). Több keletnémet (77 százalék), mint nyugatnémet (62 százalék) állítja, hogy az egyesülés „személyesen számukra” jótékony hatással volt.⁸⁹ Ennek kapcsán figyelembe kell vennünk a történeti háttérrel, hiszen a külön irányba való fejlődés hatására a viszonyítási alap más a nyugatnémetek és a keletnémetek esetében. Míg a keletnémetek, különösen az idősebbek, a mai viszonyokat az NDK akkori helyzetével mérik össze, és tényleges rendszerösszehasonlítást végeznek – többek között a társadalmi összetartás, az iskoláztatás és óvodai gondozás területén; addig a nyugatnémetek változatlan politikai és gazdasági rendszerükön belül összehasonlítják a korábbi és a jelenlegi szolgáltatási ajánlatokat és hiányosságokat.

A konvergencia és a különbség egyidejűségét, mint az általános német politikai és társadalmi kultúra korábbi fejlődésének és jelenlegi fejlettségi állapotának jellemzőit vizsgálva megállapítható, hogy a korábbi NDK és NSZK lakosságának elégedettsége egyre jobban közelít egymáshoz – a fentebb említett területeken. Ami feltűnő: minél fiatalabbak a válaszadók, annál pozitívabban vélekednek a német egységről.⁹⁰

Az életszínvonallal, kimondottan az egészségügyi rendszerrel és a véleményszabadsággal való szubjektív elégedettség az elmúlt három évtized alatt mindinkább erősödött a posztszovjet térségben.⁹¹ Ugyanakkor a mentalitásbeli különbségek bemutatása során kiemelten fontos megvizsgálni az egymásról alkotott véleményeket, amelyeknek alapjául nemcsak a külön töltött negyven év szolgál, hanem az az alatt eltérően értelmezett nemzeti történelem is. A mentalitás részben eltér a különböző tapasztalatok és élettörténetek miatt. A kilencvenes években a gazdaság fejlődésével a német nép egybeforrása jól haladt előre, de egyre inkább kiütköztek a társadalomban megszokott normák eltérései, így az egymás beskatulyázása is elkerülhetetlenné vált: a „nyafogó osszik” szembe kerültek a „beképzelt vesszikkel”. Mennyire erősek ezek a címkék napjainkban?

⁸⁹ Holtmann, E. & Jaek, T. (2015). *Was denkt und meint das Volk?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 33-34/2015, 7.8.2015, elérhető itt: <https://tinyurl.com/2bk59k9a> (hozzáférés: 2021-04-02 20:46:08)

⁹⁰ Hübscher, C. (2019). *Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken.* Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/528rdtk5> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

⁹¹ Gramlich, J. (2019). *How the attitudes of West and East Germans compare, 30 years after fall of Berlin Wall.* Pew Research Center. 18.10.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/znjcvyrr> (hozzáférés: 2021-04-04 15:44:06)

Habár különálló etnikumnak nem nevezhetjük formálisan az osszikat, az általános vélekedés alapján külön identitást ad, ha valaki keleten születik és nő fel. A keletnémetiség a fordulat után született generáció (Nachwendekinder) tagjainak szemében már nem jelent létező, a társadalmat történelmi tapasztalatok alapján megosztó kérdést. Az össznépeség több mint húsz százaléka⁹² csak a szülők, nagyszülők elmondása alapján ismeri a megosztottság érzését, ennek ellenére ők is találkozhattak már a látható gazdasági lemaradáson kívül az eltérő mentalitásból fakadó különbségekkel – még akkor is, ha nem tulajdonítanak mindennek jelentős szerepet. A generáció tagjai felnőttként kezdik el megtapasztalni a velük szemben támasztott előítéleteket: a családi történeteken keresztül megpróbálják értelmezni a keletnémet történelmet – amely az össznémet történelemkönyvekben csak egy oldal a diktatúráról és az elnyomásról⁹³ –, ők azonban „*furcsa tranzitszakaszként*”⁹⁴ élük meg az újraegyesítés következményeit, és úgy érzik, egy olyan zsákot cipelnek a hátukon, amelyben nem is tudják, mi van pontosan.⁹⁵ Kérdés, hogy a várakozásoknak megfelelően a fordulat után született generáció tagjai képesek lesznek-e elérni, hogy Kelet-Németországra már ne egykori NDK-ként gondoljanak az egyesült országban?⁹⁶ Hiába hitte korábban az idősebb generáció, hogy a fordulat, mint második nulladik óra az egység történelmében, nem lesz hatással a későbbi nemzedékek életére, pont emiatt vált az identitásválság a jelenleg 35 év alattiak legfőbb problémájává. Magukat több okból sem szeretnék osszikként definiálni: egyszerre jelentené a fejekben lévő belnémet fal továbbvitelét, valamint a múltban ragadást is. Ugyanakkor, ha letagadnák – a nyugatiak által rájuk „*erőszakolt*” – identitásukat, egy bizonyos tudatlanságot, a történelem iránti arroganciát és szinte egyfajta kapitalista opportunizmust képviselnének. Tehát egyik megközelítés sem elfogadható keleti szempontból, ez okozza azonosságtudatuk zavarát.⁹⁷

Az előítéleteket ritkán igazolják, de nem teljesen alaptalanok. A „Wessik” és „Ossik” között létezik egy „Wossi” réteg, amelynek tagjai „*Németország mindkét részén*” éltek már. Maga a „*mindkét rész*” kifejezés is utal a mentális fal valóságosságára. A vosszik nagy része nem

⁹² *Bevölkerung nach Altersgruppen (ab 1950)*. Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://tinyurl.com/6y26acwu> (hozzáférés: 2021-04-04 16:54:00)

⁹³ Schilling, K. & Sümening, D. (2020). *Ossi? - Na und!* Frontal 21 IN: ZDF. 29.9.2020 elérhető itt: <https://tinyurl.com/rh8nenk2> (hozzáférés: 2021-04-05 12:37:23)

⁹⁴ Lorenz, Julia. „*Ostdeutsche Mentalität: Altes Gemehr*”. Die Tageszeitung: taz, 10.11.2019. szak. Gesellschaft. elérhető itt: <https://taz.de/!5637555/> (hozzáférés: 2021-03-26 22:08:17)

⁹⁵ Bangel, C. (2020). *Es gibt keine wirkliche Ostdebatte*. Deutschland Archiv IN: bpb, 25.9.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/v63yxvcm> (hozzáférés: 2021-04-04 16:58:36)

⁹⁶ Nichelmann, J. (2020). *Wie man zum Ossi wird – Nachwendekinder zwischen Klischee und Stillschweigen*. Deutschland Archiv IN: bpb. 3.10.2020 elérhető itt: <https://tinyurl.com/mj8ynw7c> (hozzáférés: 2021-04-05 11:21:36)

⁹⁷ Rönicke, K. (2014). *Denken Sie noch in Ossis und Wessis?* Wostkinder IN: FAZ. 26.11.2014 elérhető itt: <https://tinyurl.com/prdk2487> (hozzáférés: 2021-04-05 12:47:08)

mentalitás, inkább elégedettség szerint különítené el a keletnémeteket a nyugatnémetektől: vannak, akik alkalmazkodtak a fal leomlása utáni rendszerekhez, és vannak, akik nem. Köztük van törésvonal.⁹⁸

Ha kollektív gondolkodásmódról nem is beszélhetünk az osszik esetében, attól még vannak bizonyos „közös pontok”: „*Maradj a realitás talaján!*” – adta át jó pár szülő gyermekének a legfontosabb túlélési tanácsot a szocialista diktatúra országaiban (ezt németül az 'auf dem Teppich bleiben' szófordulattal fejezik ki). Ez a szerénység, amelyet a saját törekvéseik útjába állítanak, ilyen rendszerekben gyógyító hatással bírhat, azonban az alacsony önértékelésnek is melegágya lehet, így könnyebben érezhetik magukat a vesszik által valóban elnyomott réteg tagjainak. Keleten az együttélés során az egyenlőség és a kollektív biztonság játszik kiemelt szerepet, amelyben az állam jelentősebb funkciót kap, mint az egyén felelősségén alapuló önrendelkezése.⁹⁹ Persze az éremnek két oldala van, így a „jótanács” felfogható: a szőnyegen maradni, az alá pedig minden kellemetlent besöpörni.¹⁰⁰

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az újraegyesítés ideje egy egészen különleges politikai-ideológiai változatosságot hozott létre: az Ossi-Wessi viccet. Még az Állambiztonsági Minisztérium (Stasi) is gyűjtött ilyen poénokat titkos aktáiban, e poénok 78 százalékát párton kívüli tagok, de 26 százalékát a SED tagjai is elmondták. A humor – mint minden korszakban – az elnyomás és a tehetetlenség érzéseinek elviselésére tökéletes gyógyír lehetett, emellett lenyomat az akkori gondolkodásmódról is. Így a vicceken keresztül érthetjük meg igazán, mint is jelent a „Besserwessi” és a „Jammernossi” kifejezés:

- Mit kapsz, amikor keresztezel egy vesszit egy osszival?

- Természetesen egy arrogáns munkanélkülit.¹⁰¹

⁹⁸ Blass, V. (2019). *Gibt es wirklich Mentalitätsunterschiede zwischen Ossis und Wessis?* Heilbronner Stimme. 8.11.2019 elérhető itt: <https://tinyurl.com/4hj5ysvh> (hozzáférés: 2021-04-05 16:52:41)

⁹⁹ Arnhold, M. (2009). *Mentalitätsunterschiede zwischen Ost- und Westdeutschland und ihre Herkunft*, Ifo Institut, Dresden. Nr.1/2009, pp. 7-10. elérhető itt: https://www.ifo.de/DocDL/ifodb_2009_1_28_40.pdf (hozzáférés: 2021-03-31 20:05:11)

¹⁰⁰ Lorenz, Julia. „*Ostdeutsche Mentalität: Altes Gemehr*”. Die Tageszeitung: taz, 10.11.2019. szak. Gesellschaft. elérhető itt: <https://taz.de/!5637555/> (hozzáférés: 2021-03-26 22:08:17)

¹⁰¹ Biskupek, M. (2015). *Ossi-Wessi-Witze*. Deutschlandfunk Kultur. 9.11.2015 elérhető itt: <https://tinyurl.com/pm65cjsb> (hozzáférés: 2021-04-05 18:37:38)

5. Csalódottság, mint a politikai szélsőségek támogatottságának háttere

Noha a nyugatnémet lakosság jelentős része vélekedett két évtizeden keresztül úgy, hogy az osszoknak igenis hálásnak kellene lenniük a „felszabadításért” és az „ajándékba kapott jólétért”, napjainkban a társadalmi szolidaritás megerősödésének hatására a keletnémetek problémáinak lebecsülése leáldozóban van.¹⁰² Többek között a klisékben gondolkodás, mint generációs jelenség, a fiatalabb korosztály színre lépésével kikopik a hétköznapiakból. Úgy tűnik, a vezető politikusok közül is egyre többen akarják megérteni, mi siklott félre Keleten a kilencvenes években, s ebben mi a Nyugat szerepe. A keletnémet integráció kapcsán fontos kiemelni, hogy a politikailag szélsőséges pártok napjainkban tapasztalható jelentős térnyerése nem a felzárkózási folyamat egyik mutatója, annak inkább következménye.

A korábbi NDK és NSZK tartományok között a történelmi szétagoltságból eredeztethető gazdasági és mentális különbségek lassítják a felzárkózást és növelik a feszültséget. Ehhez sokszor hozzájárul a keleti elszigeteltségből fakadó idegengyűlölet is. Miközben a posztoszocialista részek gazdasága fokozatosan eléri a nyugati színvonalat, a bevándorlók integrálása újabb kihívást jelent, amely megfigyelhető a szélsőséges nézeteket valló és terjesztő pártok támogatottságának növekedésében. Habár a keresztény- és szociáldemokraták állnak a választási listák élén, mögülik a bal- és jobboldali szélsőségek egyre nagyobb mértékben törnek előre. A képet árnyalja, hogy egyaránt figyelemre méltó a radikális pártok népszerűsége és széleskörű elítélése is, amely az „AfD-ellenes” koalíciókban testesül meg (ld. Szász-Anhalt, ahol jelenleg is CDU-SPD-Zöldek nagykoalíció kormányoz¹⁰³).

A konfliktus szokás szerint egy későbbi bevándorló csoport, jelen esetben a 2015-ös menekülteknél tört ki. Általában a korábban külföldről érkező munkakeresők úgy látják, helyzetüket az új jövevények fenyegetik. Ez érthető a korlátozott erőforrásokért folytatott versenyben, például 1990-ben sok németországi török attól tartott, hogy helyzetüket a keletnémetek veszélyeztetik. Az újraegyesítéssel megtörtént minden idők legnagyobb bevándorlása: a 17 millió keletnémet beolvasztása az össznémet nemzetbe – egy nap alatt. A pozícióikat féltő keletnémetek egy részének szélsőséges idegengyűlölete így inkább társadalompolitikai, mint gazdaságpolitikai kérdés.

¹⁰² Bangel, C. (2020). *Es gibt keine wirkliche Ostdebatte*. bpb, 25.9.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/v63yxvcm> (hozzáférés: 2021-04-04 16:58:36)

¹⁰³ *Die Landesregierung*. Landesportal Sachsen-Anhalt. elérhető itt: <https://tinyurl.com/4pm4dw2b> (hozzáférés: 2021-04-27 19:35:33)

5.1. A demokrácia kudarca?

A probléma magját az új tartományok lakosságának csalódottsága képezi: harminc évnél rövidebb idő alatt várták el azt a felvirágoztatást, amelyet anno maga Helmut Kohl ígért meg nekik. Egy meghatározott politikai rend társadalmilag stabil rögzítéséhez azonban elengedhetetlen, hogy az állampolgárok azonosuljanak e rend gondolatával és megfelelő hatékonyságot biztosítsanak annak.

Németországban mindkét részről magas a demokratikus modell és az intézményesített forma támogatottsága. Emellett a valóságban tapasztalható demokrácia működésével kiemelten elégedettek, ámbár Kelet-Németországban bizonytalanabban alakult ki 1990 után a demokráciával szembeni alapvető attitűd. A politikai intézmények irányába támasztott bizalom, érthető okokból főleg Keleten, korántsem ilyen erőteljes: a németek hagyományosan jobban bíznak az alkotmányos intézményekben – vagyis a bíróságokban, a rendőrségben és a közigazgatásban –, mint a pártállami intézményekben, amelyek magukban foglalják a parlamentet, a parlamenti képviselőket, a pártokat és a kormányt.¹⁰⁴ Mindennek ellenére az intézményi bizalom átfogó vizsgálata szerint e témában Kelet- és Nyugat-Németország között folyamatosan csökken a különbség, mivel a keletnémetek számára még mindig fontosabb a biztonság és az egyenlőség, mint a szabadság.¹⁰⁵ (ld. 23.o.) A szélsőjobb- és baloldali pártok magas támogatottsága a demokrácia kudarcát jelenti? A továbbiakban tárgyalt két meghatározó politikai csoportosulás már-már demokráciaellenes megnyilvánulásai a német belpolitika többi résztvevőjének sok kellemetlenséget, a társadalmi feszültségekben pedig még nagyobb értetlenséget okoznak. Azonban ahhoz, hogy az öt új tartomány kapcsán megérthessük ennek hátterét, konstatálnunk kell a téma összetettségét: nem elég a demokráciával való elégedettséget, a történelemből fakadó eltérő fejlődést és a gazdasági különbségeket, mint a felzárkóztatási folyamat sikertelenségét megvizsgálni; a választókorú állampolgárok gondolkodásmódját is muszáj figyelembe vennünk.

A Németországban tapasztalható választói részvétel nemzetközi összehasonlításban viszonylag magas. Azok, akik nem élnek szavazati jogukkal, általában keletnémetek, nem párttagok, nem elégedettek a demokrácia aktuális valóságával, illetve alacsonyabb iskolai végzettséggel és

¹⁰⁴ Holtmann, E. & Jaeck, T. (2015). *Was denkt und meint das Volk?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 33-34/2015, 7.8.2015, elérhető itt: <https://tinyurl.com/2bk59k9a> (hozzáférés: 2021-04-02 20:46:08)

¹⁰⁵ Arnhold, M. (2009). *Mentalitätsunterschiede zwischen Ost- und Westdeutschland und ihre Herkunft*, Ifo Institut, Dresden. Nr.1/2009. p.3. elérhető itt: https://www.ifo.de/DocDL/ifodb_2009_1_28_40.pdf (hozzáférés: 2021-03-31 20:05:11)

jövedelemmel rendelkeznek nyugatnémet társaiknál.¹⁰⁶ Ebből fakadóan az egyes pártok javát szolgáló választói preferenciák is különböznek. Míg a tartományi választások tekintetében Nyugaton a CDU és az SPD hagyományosan erős pártoknak számítanak, addig Keleten az AfD és a Die Linke szerzi a legtöbb szavazatot, így kis túlzással keleti pártoknak is nevezhetnénk őket. A szavazatok arányát bemutató statisztikai ábrákon élesen elhatárolódik egymástól a korábbi belnémet fal két oldala.

A német belpolitika egyik fő vitatémáját a bevándorlók és a migráns háttérrel rendelkező lakosság jelentős száma adja. A magas munkanélküliséget (amelynek oka leginkább az elöregedő társadalom) sok régió külföldről érkező munkavállalókkal tompítja, és a nyitott, befogadóképes nyugatnémetek többsége úgy gondolja: ezt Keleten meg kell szokni, alkalmazkodni, nem szabad „*kicsinyes idegengyűlöletet*” árasztani.¹⁰⁷

Németországban 2019-ben 21,2 millió ember, és így a lakosság 26%-a rendelkezett migrációs háttérrel, ez 2,1% -os növekedésnek felel meg az előző évhez képest (2018: 20,8 millió), amely 2011 óta a leggyengébbnek számít. A korábbi keletnémet tartományokban élő, migrációs háttérrel rendelkező polgárok száma (Berlint, mint fővárost figyelmen kívül hagyva) nem tesz ki sokkal többet tartományonként 5 százalékpontonál – Brandenburgban, Szászországban és Alsó-Szászországban 5,3%, Thüringiában 5,4%, Mecklenburg-Elő-Pomerániában 5,0%.¹⁰⁸ Ebből is kitűnik, hogy a gazdaságilag erősebb területeken nagyobb igény van a külföldről érkező munkavállalókra, ezért az AfD átfogó erős teljesítménye Keleten inkább a kevésbé szilárd pártbizalomnak és a bevándorlás következetesen kritikusabb szemléletének köszönhető, mint a Nyugathoz viszonyított gazdasági lemaradásnak. Ugyanakkor a lassú felzárkózás jövőképevel¹⁰⁹ való szembesülés az ígéretekben csalódott embereket fogékonyabbá tette a homogenitásért, stabilitásért kampányoló hívószavakra.

¹⁰⁶ Schäfer, A. (2010). *Politische Parallelwelten. Wo die Nichtwähler wohnen*. Magazin Mitbestimmung. Hans-Böckler-Stiftung Nr.6/2010, 2010. június, elérhető itt: <https://tinyurl.com/k5r7yj83> (hozzáférés: 2021-04-16 20:29:07)

¹⁰⁷ Hüther, M. (2019). *Regionalstudie: „Die Politik darf keine Regionen abschreiben”*. iwd. 26.8.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/uethc5dv> (hozzáférés: 2021-04-11 11:35:02)

¹⁰⁸ Az itt használt meghatározás szerint egy személy migrációs háttérrel rendelkezik, ha ő, vagy legalább az egyik szülője nem német állampolgársággal született. ld. itt: *Ausländische Bevölkerung nach Bundesländern am 31.12.2020*. Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://tinyurl.com/5ye9mzyy> (hozzáférés: 2021-04-11 11:43:18)

¹⁰⁹ Az első kelet-németországi szabad választásokat Brandenburg kivételével mindenhol a „keleti gazdasági csodát” hirdető kereszténydemokrata CDU nyerte, azonban a gyors fellendülésbe vetett hit hamar szertefoszlott. ld. itt: *18. März 1990: Erste freie Volkskammerwahl*. Politik IN: bpb. elérhető itt: <https://tinyurl.com/km2m6b5t> (hozzáférés: 2021-04-27 19:48:56)

5.2. Az AfD, mint új keleti regionális párt

A 2017-es Bundestag választáson az Alternative für Deutschland Szászországban érte el a legjobb eredményt, 27 százalékot. Így Szászországban az AfD a legnépszerűbb, Brandenburgban, Mecklenburg-Elő-Pomerániában, Szász-Anhaltban és Thüringiában a második legerősebb párt lett. Ezzel szemben jelentősen rosszabbul teljesített Hamburgban, ahol mindössze 7,8 százalékot ért el. Mindemellett a 2019-es európai parlamenti választáson a 401 szavazóköri körzetből harmincegyet nyertek meg – mindegyik az új tartományokban található.¹¹⁰

Az AfD-t 2013-ban alapították az európai devizaválság leküzdésére tett intézkedésekre válaszul, nevét egyes kijelentések szerint Angela Merkel 2010-ben oly közkeletű „*alternativlos*”, azaz alternatíva nélküli kifejezésére tudatosan reagálva kapta. A bevándorlási politikában korlátozó pozíciókkal és konzervatív szociálpolitikával az európai jobboldali populista pártcsaládhoz tartozik. 2014 óta minden választáson sikeres volt, 2017 óta a Bundestag tagja.¹¹¹ A menekültválság óta a menekültügyi és bevándorlási politikát ellenző álláspontjaikkal alakították a közvéleményt, ami a parlamenti munkában is megmutatkozik: az AfD a család- és szociálpolitikában erősen konzervatív álláspontot képvisel. Alapprogramja szerint az AfD az iszlám állítólagos elterjedését és a „*folyamatosan növekvő számú muzulmán jelenlétét*” úgy látja, hogy „*nagy veszélyt jelent az államra, társadalomra és értékrendszerre*”, amelyeket konkrét intézkedésekkel kell visszaszorítani. A honosítási törvény tekintetében elutasítják a kettős állampolgárság elismerését – az indokolt esetek kivételével.¹¹²

Az AfD sikere legfőképpen a korábban nem szavazó választópolgárok mozgósításában rejlik. A legtöbb nyugatnémet értetlenül áll a szélsőséges ideológiákat közvetítő pártok új tartományokban megfigyelhető magas támogatottsága előtt, azonban a magyarázat legtöbbször szubjektív lehet: a keletnémet (legfőképp szász és brandenburgi) választók több mint kétharmada érzi magát – közvélemény-kutatások alapján – másodosztályú állampolgárnak (ld. 25.o.), illetve közrejátszik mindebben a fordulat során bekövetkezett hektikus demokratizálás és dezindusztrializáció is.¹¹³ Ennyit számítana az újdonság varázsa?

¹¹⁰ *Wählerstimmen regional, Zahlen und Fakten Europawahl 2019.* bpb, 1.2.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/222a8nc8> (hozzáférés: 2021-04-13 21:21:42)

¹¹¹ *Kurz und bündig: Die AfD.* Parteien in Deutschland IN: bpb, elérhető itt: <https://tinyurl.com/2xhz6whp> (hozzáférés: 2021-04-17 16:52:23)

¹¹² Decker, F. (2020). *Die Programmatik der AfD.* Parteien in Deutschland IN: bpb, elérhető itt: <https://tinyurl.com/cz9j5mpp> (hozzáférés: 2021-04-17 16:57:28)

¹¹³ Vetter, S. (2019). *Sind die im Osten wirklich so anders? – Nein.* Meinung IN: Westfalen-Blatt, 5.9.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/cycxjjk> (hozzáférés: 2021-04-16 18:46:39)

Míg a széttagoztság idején a nyugati tartományok „*elamerikanizálódtak*”, addig a keleti rész lakossága alig érintkezett más országokból származó emberekkel, így kevésbé nyitottabban, erős bizalmatlansággal fogadják a menekültválság következményeit. A politikai megosztottság inkább kulturális, mint gazdasági jellegű: a választóvonal a nyitott, liberális, heterogén társadalom hívei és a „*kulturális modernizáció vesztesei*” között húzódik.¹¹⁴ Más szavakkal élve, akik másodrendű állampolgárnak érzik magukat, azok több rendre és kulturálisan homogén népességre vágnak.

Németország újraegyesítése után a külföldiek és a menedékkérők elleni erőszak jelentősen megnőtt, a fordulat következtében pedig nagy számban érkeztek nyugatnémet jobboldali radikális politikusok Kelet-Németországba. Az NDK fennállása alatt újjáéledt a neonáci mozgalom, amely leginkább azokat a fiatal férfiakat érintette, akik most az AfD középkorú szavazóbázisát adják,¹¹⁵ jól bizonyítja ezt az is, hogy az AfD fő támogatója a PEGIDA nevezetű szélsőjobboldali iszlámellenes párt.¹¹⁶ Az 1990-es évek elején Kelet-Berlinben tevékenykedő neonácik vezetője, Ingo Hasselbach ennek kapcsán egy interjúban arról nyilatkozott, hogy „*a neonácik lassan jogi szervezetekbe kerültek, a jelenséget ma az AfD képviseli a parlamentben.*”¹¹⁷

Az AfD-re vonatkozó klisék egyre jobban megdőlni látszanak: az elképzelések szerint a párt stabil szavazója egy alacsonyan képzett, alacsony keresetű vagy munkanélküli idős keletnémet férfi. A valóságban azonban a szavazóbázis a keletnémet középkeresetű, közepesen iskolázott réteget jelenti, akik félnek a szociális lecsúszástól, ezért azoktól is, akik potenciális jelöltek lennének munkahelyeik elvételére.¹¹⁸ Ki kell emelnem, hogy Thüringiában a 2019-es tartományi választáson a 60 év felettiektől – és a 30 év alattiaktól – kapta az AfD a legkevesebb szavazatot.¹¹⁹ A párt népszerűsége a férfiak körében Nyugat-Németországban magasabb, mint

¹¹⁴ Stein, T. (2019). *6 Gründe für den Wahlerfolg der AfD in Ostdeutschland*. Watson.de, 28.05.2019, elérhető itt: <https://www.watson.de/!975900145> (hozzáférés: 2021-04-17 21:07:59)

¹¹⁵ Bangel, C. (2020). *Es gibt keine wirkliche Ostdebatte*. Deutschland Archiv IN: bpb. 25.09.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/v63yxvcm> (hozzáférés: 2021-04-16 21:20:39)

¹¹⁶ Knight, B. (2017). *German issues in a nutshell: PEGIDA*. DW. 06.06.2017, elérhető itt: <https://tinyurl.com/4sdwvthh> (hozzáférés: 2021-04-16 21:03:34)

¹¹⁷ Hasselbach azóta szervezetet alapított a neonáci fiatalok szélsőséges politikai közegből való „kimentésére”. de Heus, M. & van der Ploeg, Marijke (2020). *Die Neonaziszene ist wie eine Sekte*. Deutschland Archiv IN: bpb. 24.4.2020, elérhető itt: <https://tinyurl.com/wad2a5d2> (hozzáférés: 2021-04-16 22:24:54)

¹¹⁸ Franz, C., Fratzscher M. & Kritikos, A. (2018). *AfD in dünn besiedelten Räumen mit Überalterungsproblemen stärker*. DIW Wochenbericht, Berlin, Nr.8/2018. elérhető itt: <https://tinyurl.com/4e327azs> (hozzáférés: 2021-04-17 20:06:36)

¹¹⁹ Ehmann, A., Venohr, S. & Materla, V. (2019). *Wähler in Ostdeutschland*. Politik IN: Die Zeit, 02.09.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/mmxh54dy> (hozzáférés: 2021-04-17 20:16:38)

Keleten,¹²⁰ valamint a képviselők nemek szerinti megoszlása is sokatmondó: az AfD 88 Bundestag-képviselőjéből mindössze nyolc nő.¹²¹

Tehát az állítások nagyrészt nem állják meg a helyüket, ezért is összetett kérdés a szélsőséges populista párt támogatottságának vizsgálata. Ezzel egyidőben hiba lenne minden AfD szavazót szélsőségesen jobboldalinak titulálni, de azt sem mondhatjuk, hogy ez a közösség a politikai közepet támogatja és a demokrácia fejlődését szorgalmazza. Figyelemre méltó azonban, hogy különösen magas az AfD szavazói körében azok aránya, akik ellenségesek a külföldiekkel szemben, vagy nyíltan jobboldali szélsőséges hozzáállást fejeznek ki.¹²² A jobboldali radikális párt megerősödése továbbra is társadalmi probléma, amelyre a legjobb megoldást a háttérben zajló feszültségek felszámolása nyújtja.

5. 3. Az AfD árnyékában a szélsőbaloldal?

A Die Linke a szövetségi választás során Berlinben szerezte meg a legjobb országos eredményét (18,8%), Bajorországban pedig a legrosszabbat, ahol az érvényes második szavazatok mindössze 6,1 százalékát kapta. Berlinben a második legerősebb párt lett; s a választások harmadik legnépszerűbb pártjaként tűnt fel Brémában, Mecklenburg-Elő-Pomerániában, Saar-vidéken, Szászországban, Szász-Anhaltban és Thüringia területén.¹²³ A 2019-es tartományi választások során a baloldali pártot újraegyesítés óta nem tapasztalt visszaesés érte Keleten, ugyanakkor történelmének első nagykoalíciójában vett részt Nyugaton. A NSZEP gyökerekkel rendelkező párt¹²⁴ elemzések alapján egyre jobban kiesik a keletnémet választók kegyeiből, korábbi választói nagy részét elveszíti az AfD javára, amely annak ellenére, hogy a politikai spektrum másik végén van, a Die Linke komoly vetélytársa.

¹²⁰ Lengfeld, H. & Digler, C. (2018). *Die „Alternative für Deutschland“: (K)eine vorwiegend von ostdeutschen Männern unterstützte Partei?* Universität Leipzig Institut für Soziologie, Nr.1/2018, elérhető itt: <https://tinyurl.com/299v2vw7> (hozzáférés: 2021-04-17 20:12:01)

¹²¹ *Abgeordnete, AfD-Fraktion im deutschen Bundestag*, 2021, elérhető itt: <https://afdbundestag.de/abgeordnete/> (hozzáférés: 2021-04-17 20:49:35)

¹²² Schuler, J., Kiess, J., Decker, O. & Brähler, E. (2020). *Rechtsextremismus, Gewaltbereitschaft, Antisemitismus und Verschwörungsmentalität: AfD-Wähler_innen weisen die höchste Zustimmung zu anti-demokratischen Aussagen auf*. Universität Leipzig, 25.02.2020, elérhető itt: <https://home.uni-leipzig.de/decker/wahlpraferenz.pdf> (hozzáférés: 2021-04-17 20:43:11)

¹²³ *Wählerstimmen in Ländern und Wahlkreisen, Zahlen und Fakten Bundestagswahl 2017*. bpb. 21.11.2018, elérhető itt: <https://tinyurl.com/yr828jva> (hozzáférés: 2021-04-13 20:37:39)

¹²⁴ Az NDK állampártját, a NSZEP-t 1990 februárjában Demokratikus Szocializmus Pártjává (PDS) nevezték át, amely 2007-ben a nyugatnémet Munka és Szociális Igazság Párttal (WASG) egyesült, létrehozva ezzel a Die Linkét. ld. itt: Decker, F. (2021). *Wahlergebnisse und Wählerschaft der LINKEN*. Parteien in Deutschland IN: bpb. 05.01.2021, elérhető itt: <https://tinyurl.com/ew63ceb5> (hozzáférés: 2021-04-17 23:18:39)

A szélsőjobboldali párttal ellentétben a szélsőbaloldal a hatvan éven felüliek és a huszonöt éven aluliak körében volt a legnépszerűbb. Érdekes, hogy a Die Linke jobb szavazati arányt ért el a magasabb formális végzettséggel rendelkezőknél (13 százalék), mint a közepes vagy alacsony végzettségűeknél (9%).¹²⁵ Az infratest dimap felmérései szerint még a szavazók is úgy találják, hogy a baloldalnak nincsenek új politikai elképzelései¹²⁶. A párt Kelet-Németország programja a felzárkóztatás megvalósítására épül: az eddig „*egyedül*nek” számított törekvéseik, mint a gyermekgondozás, illetve az anyák otthon maradásának támogatása már több párt portfóliójában szerepelnek. A szélsőbal legnagyobb kihívását a fiatalok elérése jelenti.

5.4. „Az AfD nem a Die Linke, a Die Linke pedig nem az AfD.”¹²⁷

Mindkét párt eltérő politikai irányokat képvisel és más-más hagyományokkal rendelkezik, de összehasonlításuk strukturális és tartalmi hasonlóságokat tár fel közöttük. Bár egyes hasonlóságok eltérő motivációval bírnak, ugyanakkor hasonló reakciókhoz vezetnek.

Egyik pártnak sincs konkrét politikai programja, inkább a széleken lévő választókat igyekeznek megszólítani, azonban vannak hasonló törekvéseik: több közvetlen választás rendezése – ezzel is „*jobban képviselve a nép akaratát*”, és az általános minimálbér legalább 12 euróra való növelése. A politika terén legszembevetőbb a közös ellenségkép: mindkét párt egyöntetűen elutasítja a nyugati liberalizmust és az amerikanizmust, ezáltal egyikük sem szimpatizál a NATO-val, az európai békét Oroszország segítségével valószínűsít meg.¹²⁸ Az AfD és a Die Linke fekete-fehér barát-ellenség képe ugyan jelentős, de a Bundestagban a két párt képviselői rengetegszer szónokolnak a másik párt alkalmatlanságáról, vélt hazugságaikról és ideológiájuk helytelenségéről. A leginkább közös pontjuk nem más, mint a szélsőségesességükből fakadó elutasítás, amellyel a többi német párt igyekszik kizárni őket a demokratikus törvényhozásból.

A fentiek alapján társadalmi szempontból érthető a helyzetükkel elégedetlen, csalódott keletnémet szavazók szélsőséges választása, ellenben a választási statisztikák tükrében a szélsőbaloldal támogatottságának fokozatos leépülése figyelhető meg, amely legfőképp az öt új tartományban komoly támogatottságot szerző antiszemita, túlzóan populista AfD malmára hajtja a vizet. Országos szintű nacionalista hatalomátvételtől a közeljövőben ugyan nem kell

¹²⁵ Kaindl, C. (2019). *Druck im Osten. DIE LINKE*. 14.10.2019, elérhető itt: <https://www.die-linke.de/detail/druck-im-osten/> (hozzáférés: 2021-04-17 22:10:27)

¹²⁶ Lehmann, A. (2019). *Niedergang der Linken im Osten*. Politik IN: Die Tageszeitung: taz, 08.09.2019, elérhető itt: <https://taz.de/!5621498/> (hozzáférés: 2021-04-17 22:40:14)

¹²⁷ Baron, U. (2019). *Parteien im Brennpunkt – AfD und Die Linke im Vergleich*. Argumentation Kompakt Nr.7/2019, Hanns-Seidel-Stiftung, München, 6.11.2019, elérhető itt: <https://tinyurl.com/fzkukwr8> (hozzáférés: 2021-04-17 23.04:14)

¹²⁸ u.o.

félteni, azonban észre kell venni a szervezetbe beszivárgott neonácik megerősödésében rejlő veszélyeket. A volt NDK lakossága úgy érezheti, az AfD a „*nép hangja*”, végre egy párt, amely az érdekeiket, gondolkodásmódjukat képviseli, emiatt azonban a keletnémetek szavazataikkal maguk húzzák újra fel a konzervatív Nyugatot és a populista Keletet elválasztó falat. Összességében kijelenthető, hogy eme pártok népszerűsége a biztonságot és kiszámíthatóságot nyújtó programjaikban rejlik, amelyekkel a stabilitásra vágyó keletnémeteket a legkönnyebben képesek megnyerni.

6. Konklúzió

Kétségtelenül kijelenthető, hogy három évtizeddel az újraegyesítést követően jelentős különbségek vannak Kelet- és Nyugat-Németország között. A fő probléma a teljes integráció hiánya, amelyet az 1989-es fordulat óta nem sikerült kiküszöbölni. A harminc évvel ezelőtti drasztikus és mindenekelőtt hektikus egyesítést nem bírta el az NDK romokban heverő gazdasága. Ugyanakkor a technológiai infrastruktúrákat, az út- és városfejlesztést, a működő jogrendszer és adminisztráció kiépítését, a közlekedési rendszer korszerűsítését, az iskolák és egyetemek megújulását és jóléti államok megállapodásait megvizsgálva láthattuk, hogy végső soron a kelet-németországi integrációnak (mind Németországba, mind az Európai Unióba), így a „*Kelet fellendítésének*” számtalan sikere elismerhető.

A történeti áttekintésben részletes bemutatásra került a megosztottság negyven éve, különös tekintettel a belnémet viszonyra és a német kérdés különböző aspektusaira. A fordulat korabeli történelmének szempontjából a magyarázatok világossá tették, hogy a hagyományos konfliktusvonalat erősítő kelet-nyugati merev rögzítés mennyire haszontalan, a külön töltött négy és az azóta eltelt három évtized kihívásainak komplexitását kell figyelembe venni a különbségek értelmezésekor.

A keletnémet gazdaság gyors hanyatlása és emberek millióinak elvándorlása a fal leomlása után ma is érezhető gazdasági nyomokat hagyott maga után. Németország szerkezetileg gyenge térségeiben az átlag jövedelem feleannyi, a munkanélküliségi ráta pedig még mindig magasabb, mint Nyugat-Németországban. Emellett ismertettem a tartományok közötti vándorlás és letelepedés adatait, valamint a turizmus és az oktatás sikereit.

A napjainkban is megfigyelhetőek jelentős társadalmi különbségek: a régi és az új tartományok között hamar vitatéma lett az eltérő életmód és ebből máig érezhető feszültségek fakadtak. Mivel a korábbi NDK egész területe beolvadt az NSZK-ba, az öt új tartományban a szövetségi elveket alkalmazták, ezzel „*megtagadva*” a lehetőséget, hogy a keletnémet lakosság

beleszólhasson, milyen országban akar élni, ez az „*elnyomás*” ütközik ki most a „*másodrendű állampolgár*” és az alulreprezentáltság érzetében. Etnikumként nem, azonban kollektív identitásként valóban használható az osszi terminus – a keletnémet lakosságot nyugati társaik ma is hajlamosak homogenizálni. A „*keleti*” és a „*nyugati*” viszonyok változatosabbá váltak, mint ahogy azt bármely keletnémet identitáspolitiká kezelhetővé tehetné. A vegyes házasságok sem ritkák – bár meg kell jegyezni, hogy ez a 35 év alatti generációra jellemzőbb –, ami szintén a sikeres integráció mutatója.

Annak ellenére, hogy Németország egyesülésével a demokrácia, a jogállamiság és a különféle szabadságjogok megvalósultak Keleten, ám nagy viták, s a perspektívák ütköztetése nélkül aligha lehet új politikai tudatosságot elérni, amely magába szívja a szétválás és az egység, a diktatúra és az átalakulás tapasztalatait. Minderről az ötödik fejezetben esik szó, amelyben a demokráciával, a fennálló rendszerrel való elégedt(len)ség mértéke mellett, a szélsőséges politikai csoportosulások – így az Afd és a Die Linke – népszerűségének hátterét vizsgáltam.

Még több mint két és fél évtizeddel a berlini fal leomlása után sem esik szó arról, hogy a két német altársadalom teljesen együtt növekedne. A valóságban azonban a keletnémetek sokkal nagyobb mértékben és nagyobb sikerrel alkalmazkodtak az új körülményekhez, mint azt gyakran feltételezik. A kialakult elkeseredés tehát nem az újraegyesítés alapvető elutasításának eredménye, hanem elsősorban az egyesülési folyamat nehéz gazdasági keretfeltételeiből fakadó csalódás mellékhatása: mivel az egyesülés belső folyamata valószínűleg belátható időn belül nem fejeződik be.

Ha térképen ábrázolják, hol mennyi a 40 éven aluliak aránya, vagy hol vannak a nagyobb jövedelmek és vagyonok, automatikusan rajzolódik ki az egykori belső-német határ. A „*gondolatban lévő fal*” azonban már nem állja meg helyét, de tény, hogy a mentális közeledés a gazdasági, illetve szociális felzárkózásnál jóval lassabb. Bár ténylegesen kevés az a nyugati, aki a keletnémetet külön etnikumnak tartja – és fordítva is ugyan ez a helyzet –, a fejekben mégis csak létezik egyfajta elhatárolódás. Általános vélekedés szerint még nagyon hosszú idő kell ahhoz, hogy a német „*társadalmi*” szótárból végérvényesen eltűnjön az osszi és a vesszi kifejezés, és mindaz a „*tartalmi megkülönböztetés*”, amely e mögött van.

Irodalomjegyzék

Referenciák

- Almási, J. (1980). *A német kérdés, 1945-1965*. Dokumentumgyűjtemény, Bp., Tankönyvkiadó
- Csicsmann L., Horváth, J. & Paragi, B. (2014). *Nemzetközi Kapcsolatok története 1941-1991*. Bp., Antall József Tudásközpont
- Gödeke, P. (1994). *A XX. század krónikája 1960–1969, I. kiadás*. Bp., Officina Nova
- Németh, I. (2004). *Németország története*. 4. jav. kiad., Bp., AULA Kiadó
- Németh, I. (2005). *20. századi egyetemes történet, I. kötet*. Bp., Osiris Kiadó
- Németh, I. (2010). *A Német Szövetségi Köztársaság 1949-2009*. Bp., L'Harmattan Kiadó
- Winkler, H. A. (2005). *Németország története a modern korban, II. kötet*. Bp., Osiris Kiadó

Online referenciák

a) Kutatások

- Arnhold, M. (2009). *Mentalitätsunterschiede zwischen Ost- und Westdeutschland und ihre Herkunft*, ifo Institut für Wirtschaftsforschung, Dresden. Nr.1/2009, p.1. elérhető itt: https://www.ifo.de/DocDL/ifodb_2009_1_28_40.pdf (hozzáférés: 2021-03-31 20:05:11)
- Ergebnisbericht. Sachsen-Monitor. elérhető itt: www.staatsregierung.sachsen.de/download/ergebnisbericht-sachsen-monitor-2018.pdf (hozzáférés: 2021-04-21 21:45:02)
- Keményfi, R. (2003). *A kisebbségi tér változatai*. Bp., HU: MTA Társadalomkutató Központ, online elérhető itt: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/altalanos/a_kisebbségi_tér_változatai/pages/001_ter_es_ideologia.htm (hozzáférés: 2021-03-26 21:25:00)
- Reiser, M. (2018). *Politische Kultur im Freistaat Thüringen*. Heimat Thüringen – Ergebnisse des Thüringen-Monitors 2018. elérhető itt: www.thueringen.de/mam/th1/tsk/thuringen-monitor_2018_mit_anhang.pdf (hozzáférés: 2021-04-21 21:41:33)

Der Informationsdienst des Instituts der deutschen Wirtschaft = idw

30 Jahre Mauerfall – Deutschlands Entwicklung seit 1989. iwd. 18.9.2019, elérhető itt: <https://www.iwd.de/artikel/30-jahre-mauerfall-deutschlands-entwicklung-seit-1989-443979/> (hozzáférés: 2021-03-20 17:12:58)

Bierschenk, T. (2010). *Für einen Ethnologen eine klare Sache: Natürlich sind Osis eine Ethnie.* idw. <https://idw-online.de/de/news365437> (hozzáférés: 2021-03-28 21:06:01)

Hüther, M. (2019). *Regionalstudie: „Die Politik darf keine Regionen abschreiben“.* iwd. 26.8.2019, elérhető itt: <https://www.iwkoeln.de/presse/interviews/beitrag/michael-huether-die-politik-darf-keine-regionen-abschreiben.html> (hozzáférés: 2021-04-11 11:35:02)

Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung = DIW

Belitz, H., Gornig, M. & Schiersch, A. (2020). *Produktivität in der Industrie unterscheidet sich weiterhin zwischen Ost und West.* DIW Wochenbericht, Berlin, Nr.39 / 2020, p. 747-753. DOI: 10.18723/diw_wb:2020-39-3 elérhető itt: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.799563.de/20-39-3.pdf (hozzáférés: 2021-03-19 16:51:13)

Franz, C., Fratzscher M. & Kritikos, A. (2018). *AfD in dünn besiedelten Räumen mit Überalterungsproblemen stärker.* DIW Wochenbericht, Berlin, Nr.8/2018. elérhető itt: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.578543.de/18-8-3.pdf (hozzáférés: 2021-04-17 20:06:36)

Grotius Tudományos Folyóirat

A Németországra vonatkozó végleges rendezésről szóló szerződés. Grotius Tudományos Folyóirat. elérhető itt: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=PDEMTC> (hozzáférés: 2021-03-17 23:02:06)

Maróti, D. (2015). *A két Németország egyesítésének alkotmányjogi háttere.* Grotius Tudományos Folyóirat. elérhető itt: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CPWXTJ> (hozzáférés: 2021-03-17 23:28:31)

Institut der deutschen Wirtschaft Köln = IW

Interview mit Wido Geis-Thöne. IW. elérhető itt: <https://www.iwkoeln.de/presse/interviews/beitrag/wido-geis-im-mdr-problem-maennerueberschuss-321186.html> (hozzáférés: 2021-03-20 20:16:37)

Oberst, C. & Voigtländer, M. (2020). *Im Osten viel Hoffnung*. Institut der deutschen Wirtschaft Köln Medien GmbH, 2020, elérhető itt: <https://www.iwkoeln.de/presse/pressemitteilungen/beitrag/michael-voigtlaender-christian-oberst-im-osten-viel-hoffnung.html> (hozzáférés: 2021-03-19 20:33:09)

Röhl, K. (2020). *30 Jahre Wiedervereinigung: Ein differenziertes Bild*. Institut der deutschen Wirtschaft Köln Medien GmbH, 2020. elérhető itt: <https://doi.org/10.2373/1864-810X.20-03-06> (hozzáférés: 2021-03-19 18:26:39)

Universität Leipzig

Lengfeld, H. & Digler, C. (2018). *Die „Alternative für Deutschland“: (K)eine vorwiegend von ostdeutschen Männern unterstützte Partei?* Universität Leipzig Institut für Soziologie, Nr.1/2018. elérhető itt: http://sozweb.sozphil.uni-leipzig.de/fileadmin/user_upload/lengfeld_dilger_2018_forschungsnotiz_afd-w%C3%A4hler_geschlecht.pdf (hozzáférés: 2021-04-17 20:12:01)

Schuler, J., Kiess, J., Decker, O. & Brähler, E. (2020). *Rechtsextremismus, Gewaltbereitschaft, Antisemitismus und Verschwörungsmentalität: AfD-Wähler_innen weisen die höchste Zustimmung zu anti-demokratischen Aussagen auf*. Universität Leipzig, 25.02.2020, elérhető itt: <https://home.uni-leipzig.de/decker/wahlpraeferenz.pdf> (hozzáférés: 2021-04-17 20:43:11)

b) Statisztikák

Arbeitsmarkt im Überblick. BA. 03.2021, elérhető itt: <https://statistik.arbeitsagentur.de/DE/Navigation/Statistiken/Statistiken-nach-Regionen/Politische-Gebietsstruktur-Nav.html> (hozzáférés: 2021-03-20 21:23:44)

DAX-Unternehmen. Conplore. elérhető itt: <https://conplore.com/dax-unternehmen-30-deutsche-aktiengesellschaften/> (hozzáférés: 2021-03-19 20:12:55)

Statistisches Bundesamt (Destatis)

Ausländische Bevölkerung nach Bundesländern am 31.12.2020. Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-bundeslaender.html#fussnote-2-116844> (hozzáférés: 2021-04-11 11:43:18)

Bevölkerung nach Altersgruppen (ab 1950). Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/liste-altersgruppen.html> (hozzáférés: 2021-04-04 16:54:00)

Gödeke, 1994, pp. 896–899 & *Bevölkerung nach Gebietsstand.* Statistisches Bundesamt, 2019, elérhető itt: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/liste-gebietstand.html> (hozzáférés: 2021-03-14 18:46:11)

Ost-West-Wanderungen. Statistisches Bundesamt (Destatis). 2021, elérhető itt: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Wanderungen/wanderungen-bund-neue-laender-jaehrlich.html> (hozzáférés: 2021-03-21 17:17:35)

Tag der Deutschen Einheit: Tourismus in neuen Ländern wächst seit 2008 langsamer als im Westen. Statistisches Bundesamt (Destatis). Pressemitteilung Nr.003/2.10.2019, elérhető itt: https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2019/10/PD19_N003_45212.html (hozzáférés: 2021-03-20 17:12:58)

Wanderungen über die Grenzen der Bundesländer. Statistisches Bundesamt (Destatis). 6.7.2020, elérhető itt: <http://www.statistikportal.de/de/bevoelkerung/raeumliche-bevoelkerungsbewegung/wanderungen-ueber-die-grenzen-der-bundeslaender> (hozzáférés: 2021-04-09 17:25:23)

Wanderungen zwischen den Bundesländern. Statistisches Bundesamt (Destatis). elérhető itt: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Wanderungen/wanderungen-bund-neue-laender-jaehrlich-1991ff.html> (hozzáférés: 2021-03-19 16:51:13)

c) Cikkek, fórumok

"Ossis sind halt abgehärtet" elérhető itt: <https://debeste.de/131585/Ossis-sind-halt-abgeh-rtet> (hozzáférés: 2021-03-29 20:44:53)

#16 Ostalgie. Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. elérhető itt: <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/vermitteln/bildung/aufbruch-umbruch/ostalgie> (hozzáférés: 2021-04-21 22:06:03)

1949 – 1990: *Geteiltes Deutschland und Wiedervereinigung*. Die Bundesregierung. elérhető itt: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/deutsche-einheit/1949-1990-geteiltes-deutschland-und-wiedervereinigung-363570> (hozzáférés: 2021-03-15 14:58:11)

1955: *Die Hallstein-Doktrin*. Das Bundesarchiv. elérhető itt: <https://web.archive.org/web/20090508031841/http://www.bundesarchiv.de/bestaende/findmittel/editionen/dzd/01307/> (hozzáférés: 2021-03-14 18:37:29)

Abgeordnete, AfD-Fraktion im deutschen Bundestag. 2021, elérhető itt: <https://afdbundestag.de/abgeordnete/> (hozzáférés: 2021-04-17 20:49:35)

Baron, U. (2019). *Parteien im Brennpunkt – AfD und Die Linke im Vergleich*. Argumentation Kompakt Nr.7/2019, Hanns-Seidel-Stiftung, München, 6.11.2019, elérhető itt: https://www.hss.de/download/publications/Argu_Kompakt_2019-7_AfD_Die-Linke.pdf (hozzáférés: 2021-04-17 23.04:14)

Biskupek, M. (2015). *Ossi-Wessi-Witze*. Deutschlandfunk Kultur. 9.11.2015 elérhető itt: https://www.deutschlandfunkkultur.de/ossi-wessi-witze-treffen-sich-zwei-ossis-auf-der-arbeit.1001.de.html?dram:article_id=336016 (hozzáférés: 2021-04-05 18:37:38)

Blass, V. (2019). *Gibt es wirklich Mentalitätsunterschiede zwischen Ossis und Wessis?* Heilbronner Stimme. 8.11.2019 elérhető itt: <https://www.stimme.de/heilbronn/nachrichten/region/Gibt-es-wirklich-Mentalitaetsunterschiede-zwischen-Ossis-und-Wessis;art140897,4276015> (hozzáférés: 2021-04-05 16:52:41)

Bokros, G. (2009). „Többet nem vagyunk Ossik!”. Éva magazin. 2011.10.18. elérhető itt: https://www.evamagazin.hu/19560_8222tobbet_nem_vagyunk_ossik8221 (hozzáférés: 2021-04-20 14:40:59)

Die Landesregierung. Landesportal Sachsen-Anhalt. elérhető itt: <https://www.sachsen-anhalt.de/lj/politik-und-verwaltung/die-landesregierung/> (hozzáférés: 2021-04-27 19:35:33)

Gramlich, J. (2019). *How the attitudes of West and East Germans compare, 30 years after fall of Berlin Wall.* Pew Research Center. 18.10.2019, elérhető itt: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/10/18/how-the-attitudes-of-west-and-east-germans-compare-30-years-after-fall-of-berlin-wall/> (hozzáférés: 2021-04-04 15:44:06)

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Deutscher Bundestag. elérhető itt: <https://www.bundestag.de/gg> (hozzáférés: 2021-03-12 18:19:17)

Kaindl, C. (2019). *Druck im Osten.* DIE LINKE. 14.10.2019, elérhető itt: <https://www.die-linke.de/detail/druck-im-osten/> (hozzáférés: 2021-04-17 22:10:27)

Konya, R. (2020). *Miért kíméli jobban a keletnémet tartományokat a koronavírus?* Euronews. 5.5.2020, elérhető itt: <https://hu.euronews.com/2020/05/05/miert-kimeli-jobban-a-keletnemet-tartomanyokat-a-koronavirus> (hozzáférés: 2021-03-20 17:05:07)

Reiferscheid, M. (2018). *Darum verdienen Ostdeutsche noch immer weniger als Westdeutsche.* Handelsblatt. 3.8.2018, elérhető itt: <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/iw-experte-lesch-im-interview-darum-verdienen-ostdeutsche-noch-immer-weniger-als-westdeutsche/22878200.html> (hozzáférés: 2021-03-20 18:40:33)

Reisin, A. (2019). *Ossis benachteiligt wie Migranten? Eine halbgare Studie mit lautstarken Fans.* Übermedien, 9.4.2019. elérhető itt: <https://uebermedien.de/37154/ossis-benachteiligt-wie-migranten-eine-halbgare-studie-mit-lautstarken-fans/> (hozzáférés: 2021-04-02 19:02:44)

Schäfer, A. (2010). *Politische Parallelwelten. Wo die Nichtwähler wohnen.* Magazin Mitbestimmung. Hans-Böckler-Stiftung Nr.6/2010, 2010. június, elérhető itt: <https://www.boeckler.de/de/magazin-mitbestimmung-2744-politische-parallelwelten-wo-die-nichtwaehler-wohnen-10901.htm> (hozzáférés: 2021-04-16 20:29:07)

Stein, T. (2019). *6 Gründe für den Wahlerfolg der AfD in Ostdeutschland.* Watson.de, 28.05.2019, elérhető itt: <https://www.watson.de/!975900145> (hozzáférés: 2021-04-17 21:07:59)

Steinbeis, M. (2010). *Ossi-Urteil des ArbG Stuttgart: Eure Ethnie sei deutsch.* Verfassungsblog. 2010.04.15. elérhető itt: <https://verfassungsblog.de/ossiurteil-des-arbg-stuttgart-eure-ethnie-sei-deutsch/> (hozzáférés: 2021-03-26 23:30:38)

Vetter, S. (2019). *Sind die im Osten wirklich so anders? – Nein.* Meinung IN: Westfalen-Blatt, 5.9.2019, elérhető itt: <https://www.westfalen-blatt.de/Ueberregional/Meinung/3943133-Meinung-Sind-die-im-Osten-wirklich-so-anders-Nein> (hozzáférés: 2021-04-16 18:46:39)

Bundeszentrale für politische Bildung = BPB

18. März 1990: *Erste freie Volkskammerwahl.* Politik IN: bpb. elérhető itt: <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/69143/erste-freie-volkskammerwahl-17-03-2010> (hozzáférés: 2021-04-27 19:48:56)

Bangel, C. (2020). *Es gibt keine wirkliche Ostdebatte.* Deutschland Archiv IN: bpb, 25.9.2020, elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/315904/es-gibt-keine-wirkliche-ostdebatte> (hozzáférés: 2021-04-04 16:58:36)

Benz, W. (2005). *Zwei Staatsgründungen auf deutschem Boden.* Nationalismus und Zweiter Weltkrieg IN: bpb. 23.4.2005, elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39624/doppelte-staatsgruendung?p=all> (hozzáférés: 2021-03-12 20:03:01)

de Heus, M. & van der Ploeg, Marijke (2020). "Die Neonaziszene ist wie eine Sekte". Deutschland Archiv IN: bpb. 24.4.2020, elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/308226/die-neonaziszene-ist-wie-eine-sekte> (hozzáférés: 2021-04-16 22:24:54)

Decker, F. (2020). *Die Programmatik der AfD.* Parteien in Deutschland IN: bpb. elérhető itt: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/afd/273132/programmatik> (hozzáférés: 2021-04-17 16:57:28)

Decker, F. (2021). *Wahlergebnisse und Wählerschaft der LINKEN.* Parteien in Deutschland IN: bpb. 05.01.2021, elérhető itt: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/die-linken/42138/wahlergebnisse-und-waehlerschaft> (hozzáférés: 2021-04-17 23:18:39)

Die Frage nach den Kosten der Wiedervereinigung. Zahlen und Fakten zur Deutsche Einheit IN: bpb. 28.9.2015, elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/zahlen-und-fakten-zur-deutschen-einheit/212659/die-frage-nach-den-kosten-der-wiedervereinigung> (hozzáférés: 2021-03-20 16:49:43)

Dreier, H. (2009). *Das Grundgesetz - eine Verfassung auf Abruf?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 18-19/2009, 20.4.2009, elérhető itt: <https://www.bpb.de/apuz/32023/das-grundgesetz-eine-verfassung-auf-abruf?p=all> (hozzáférés: 2021-03-12 18:18:25)

Ganzenmüller, J. (2020). *Ostdeutsche Identitäten*. Deutschland Archiv IN: bpb. 24.4.2020, elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/308016/ostdeutsche-identitaeten> (hozzáférés: 2021-04-21 21:32:10)

Holtmann, E. & Jaeck, T. (2015). *Was denkt und meint das Volk?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 33-34/2015, 7.8.2015, elérhető itt: <https://www.bpb.de/apuz/210548/was-denkt-und-meint-das-volk-deutschland-im-dritten-jahrzehnt-der-einheit> (hozzáférés: 2021-04-02 20:46:08)

Kollmorgen, R. (2020). *Kontroverse Sichten: Zwischen Austausch und Marginalisierung: Ostdeutsche in den Eliten nach der Vereinigung*. bpb. elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/310065/ostdeutsche-in-den-eliten> (hozzáférés: 2021-04-02 21:49:08)

Kurz und bündig: Die AfD. Parteien in Deutschland IN: bpb. elérhető itt: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/afd/211108/kurz-und-buendig> (hozzáférés: 2021-04-17 16:52:23)

Mau, S. (2020). *Der Osten als Problemzone?* Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. 28-29/2020, 3.7.2020, elérhető itt: <https://www.bpb.de/apuz/312263/eine-skizze-zur-ostdeutschen-soziopolitik> (hozzáférés: 2021-04-04 16:15:31)

Nichelmann, J. (2020). *Wie man zum Ossi wird - Nachwendekinder zwischen Klischee und Stillschweigen*. Deutschland Archiv IN: bpb. 3.10.2020 elérhető itt: <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/316541/wie-man-zum-ossi-wird-nachwendekinder-zwischen-klischee-und-stillschweigen> (hozzáférés: 2021-04-05 11:21:36)

Wählerstimmen in Ländern und Wahlkreisen, Zahlen und Fakten Bundestagswahl 2017. bpb. 21.11.2018, elérhető itt: <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/bundestagswahlen/279907/waehlerstimmen-in-laendern-und-wahlkreisen> (hozzáférés: 2021-04-13 20:37:39)

Wählerstimmen regional, Zahlen und Fakten Europawahl 2019. bpb, 1.2.2020, elérhető itt: <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/europawahl/300935/waehlerstimmen-regional> (hozzáférés: 2021-04-13 21:21:42)

BILD

Gehalt: Mehr Arbeit und weniger Lohn in Ostdeutschland. Regional IN: BILD.de. 17.3.2020, elérhető itt: <https://m.bild.de/regional/dresden/dresden-aktuell/gehalt-mehr-arbeit-und-weniger-lohn-in-ostdeutschland-69439020.bildMobile.html> (hozzáférés: 2021-03-20 17:41:03)

Der Mitteldeutsche Rundfunk = MDR

Brautzsch, J. (2020). *30 Jahre nach der Wiedervereinigung: Warum mehr Menschen aus dem Westen in den Osten ziehen.* Nachrichten IN: MDR. 24.9.2020, elérhető itt: <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/panorama/umzug-westdeutschland-ostdeutschland-gruende-102.html> (hozzáférés: 2021-04-09 17:51:12)

Der Tagesspiegel

Haselberger, S. & Sirleschtov, A. (2005). *Stoiber beschimpft Wähler im Osten – die CDU ist empört Merkel.* Der Tagesspiegel, elérhető itt: <https://www.tagesspiegel.de/politik/stoiber-beschimpft-waehler-im-osten-die-cdu-ist-empoert-merkel-das-ist-kontraproduktiv/632382.html> (hozzáférés: 2021-03-24 20:15:47)

Deutsche Welle

Knight, B. (2017). *German issues in a nutshell: PEGIDA.* DW. 06.06.2017, elérhető itt: <https://www.dw.com/en/german-issues-in-a-nutshell-pegida/a-39124630> (hozzáférés: 2021-04-16 21:03:34)

Willy Brandt: *"Es wächst zusammen, was zusammen gehört".* DW. 13.12.2012, elérhető itt: <https://www.dw.com/de/willy-brandt-es-w%C3%A4chst-zusammen-was-zusammen-geh%C3%B6rt/a-16431107> (hozzáférés: 2021-04-02 15:32:42)

Die Tageszeitung

Lehmann, A. (2019). *Niedergang der Linken im Osten.* Politik IN: Die Tageszeitung: taz, 08.09.2019, elérhető itt: <https://taz.de/!5621498/> (hozzáférés: 2021-04-17 22:40:14)

Lorenz, Julia. „*Ostdeutsche Mentalität: Altes Gemehr*”. Die Tageszeitung: taz, 10.11.2019. szak. Gesellschaft. elérhető itt: <https://taz.de/!5637555/> (hozzáférés: 2021-03-26 22:08:17)

Rath, C. (2010). *Arbeitsgericht urteilt: Osis sind keine Ethnie*. Die Tageszeitung: taz, 2010. április 15., szak. Gesellschaft. elérhető itt: <https://taz.de/!5144377/> (hozzáférés: 2021-03-26 23:13:01)

DIE ZEIT

Ehmann, A., Venohr, S. & Materla, V. (2019). *Wähler in Ostdeutschland*. Politik IN: DIE ZEIT, 02.09.2019, elérhető itt: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-09/waehler-ostdeutschland-analyse-alter-geschlecht-beruf-schulabschluss-religion> (hozzáférés: 2021-04-17 20:16:38)

Hensel, J. (2019). *Angela Merkel: „Das Land war vielleicht nie so verschönt, wie man dachte”*. DIE ZEIT, Nr. 5/2019, 24. 1. 2019, HH., online elérhető itt: <https://www.zeit.de/2019/05/angela-merkel-bundestkanzlerin-cdu-feminismus-lebensleistung> (hozzáférés: 2021-04-01 14:23:09)

Maaz, H. J. (2005). Stoiber "geschmacklos sondergleichen". DIE ZEIT, 59(33) elérhető itt: https://www.zeit.de/2005/33/stoiber_ostdeutschland (hozzáférés: 2021-03-24 19:23:18)

Frankfurter Allgemeiner Zeitung = FAZ

Rönicke, K. (2014). *Denken Sie noch in Osis und Wessis? Wostkinder* IN: FAZ. 26.11.2014 elérhető itt: <https://blogs.faz.net/wost/2014/11/26/denken-sie-noch-osis-und-wessis-1412/> (hozzáférés: 2021-04-05 12:47:08)

Zeitclicks

1967 *Staatsbürgerschaftsgesetz*. Zeitclicks. elérhető itt: <https://www.zeitclicks.de/top-menu/zeitstrahl/navigation/topnav/jahr/1967/staatsbuergerschaftsgesetz/> (hozzáférés: 2021-03-15 14:04:34)

1968 *Neue Verfassung*. Zeitclicks. elérhető itt: <https://www.zeitclicks.de/top-menu/zeitstrahl/navigation/topnav/jahr/1968/neue-verfassung/> (hozzáférés: 2021-03-15 14:10:24)

Die Ära Ulbricht, Politik der DDR IN: Zeitklicks, elérhető itt: <https://www.zeitklicks.de/ddr/zeitklicks/zeit/politik/die-aera-ulbricht/walter-ulbricht/>
(hozzáférés: 2021. 03. 06 20:29:30)

Zweites Deutsches Fernsehen

Hübscher, C. (2019). *Deutschland-Bilanz: Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken*. Nachrichten IN: ZDF. 8.8.2019 elérhető itt: <https://www.zdf.de/uri/bd5ff37f-cab6-4352-9e32-be37e84292d6> (hozzáférés: 2021-04-05 13:35:35)

Regionale Einkommensverteilung: So unterschiedlich verdienen die Deutschen. Nachrichten IN: ZDF. 4.8.2019, elérhető itt: <https://www.zdf.de/uri/d0249813-aa2a-4ebe-81d8-76943d6933b1> (hozzáférés: 2021-03-20 16:50:33)

Schilling, K. & Sümening, D. (2020). *Ossi? - Na und!* Frontal 21 IN: ZDF. 29.9.2020 elérhető itt: <https://www.zdf.de/uri/42422325-d66d-470b-8080-a258bd6c8eec> (hozzáférés: 2021-04-05 12:37:23)

ZDF heute-show (2018. október 5.). Olaf Schubert schonungslos: Das nervt ihn an Wessis. 5.10.2018. elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=hnoM9ZDduvY&t=12s>
(hozzáférés: 2021-03-31 22:01:29)